MONOGRAFIER

utgivna av 14

SOCIOLOGISKA INSTITUTIONEN
VID GÖTEBORGS UNIVERSITET

EXISTENS OCH SEXUALITET -
EN INTERAKTIONISTISK TOLKNING
AV PSYKOANALYSEN

AV

STEN ANDERSSON

1978

MONOGRAPH FROM THE DEPARTMENT OF SOCIOLOGY
UNIVERSITY OF GOTHENBURG
HEAD OF DEP.: EDMUND DAHLSTRÖM

EXISTENS OCH SEXUALITET

En interaktionistisk tolkning av psykoanalysen

av
Sten Andersson

UNIV.
LEIDEN
BIBL.

INNEHÅLL

FÖRORD 1

DEL I

Fallet Vargmannen 2

En omtolkning 12

Slutord 25

DEL II

Existens och sexualitet 27

Ett kort tillägg om Wilhelm Reich 42

SAMMANFATTNING 47

SUMMARY 51

NOTER 55

LITTERATUR 61

Digitized by the Internet Archive
in 2026

https://archive.org/details/IA41544709_0017

FÖRORD

Föreliggande arbete utgör andra och sista delen i min doktorsavhandling. Det kan läsas separat, samtidigt som det är en vidareutveckling och fördjupning av en del tankegångar som jag framfört i avhandlingens första del, Freud, Reich och den förtryckta sexualiteten.

Göteborg i november 1977

Sten Andersson

DEL I

FALLET VARGMANNEN

I

I min bok Freud, Reich och den förtryckta sexualiteten[1] tog jag upp en av Freuds fem berömda fallstudier - Lille Hans.[2] Mitt syfte var bland annat att exemplifiera Freuds arbetssätt och en del av hans teoretiska grundstomme. Genom att förankra min allmänna kritik av den freudianska psykoanalysen i ett konkret fall, hoppades jag också att mina invändningar skulle framstå tydligare. Det resulterade i en omtolkning av fallet Hans.

Enligt Freud själv var Hans ett typfall. De generella tankegångar han fyra år tidigare lagt fram i Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie (1905) bekräftades[3], och studien över Hans gav egentligen inga nya, överraskande kunskaper. I det här arbetet ska jag ta upp ett annat av Freuds berömda fall, nämligen - Vargmannen. Dessa båda studier är varandras motsatser i flera väsentliga avseenden, och en närmare granskning av Vargmannen bör därför leda till en fördjupad förståelse av psykoanalysen, liksom Freud själv fördjupade sina insikter genom sin kontakt med Vargmannen[4].

Men även denna gång ska jag visa vari min - tidigare och nuvarande - kritik av Freud består, hur man alltså kan omtolka fallet Vargmannen. Till dels är mina invändningar desamma som tidigare, i fallet Hans, men jag ska här också ta upp en del andra åsikter som jag uttalade i boken om Freud och Reich, och därmed mer konkret underbygga mina ståndpunkter.

II

Fallet Hans var den första direkta analysen av ett barn. Freuds teorier om barndomens betydelse och innebörd hade tidigare formulerats utifrån studier av vuxna personer. Men det var egentligen inte Freud själv som

utförde analysen. Den som så att säga gjorde grovarbetet var Hans' far, en psykoanalytiskt väl insatt person som under hela analysens gång stod i ständig kontakt med Freud, som var den som ledde analysen och som kom med de väsentligaste tolkningarna. Freud träffade Hans bara en gång personligen.

Lille Hans var ett enkelt fall för Freud, och behandlingen tog också mycket kort tid. Med Vargmannen förhåller det sig annorlunda. Den första analysperioden[5] - det är uteslutande den som Freuds fallbeskrivning bygger på - varade i fyra intensiva år (1910-14), och det var inte förrän mot slutet som analysen gav något verkligt resultat. Men trots - eller kanske tack vare - den långa behandlingen och sjukdomens svårartade karaktär, blev Vargmannen Freuds viktigaste fall. Det hade inte bara lett till en fördjupning av den psykoanalytiska teorin, behandlingen av Vargmannen sammanföll också med en otroligt viktig fas i den psykoanalytiska rörelsens historia. Det var nämligen vid denna tid som det uppstod häftig kritik inom de egna leden, vilket slutligen (1913) medförde att Carl Gustaf Jung och Alfred Adler bröt med Freud och bildade egna skolor. Studien över Vargmannen blev för Freud en sorts stridsskrift och bekräftelse på de egna ståndpunkternas riktighet, och han tar också explicit upp en del motargument som han tror att Jung och Adler kan komma att rikta mot honom. Som bevis för sin tacksamhet lät han Vargmannen få gratis analys den andra behandlingsperioden (1919-20), och under lång tid samlade han också ihop en årlig summa pengar till den då helt utfattige Vargmannen.

I motsats till Lille Hans är Vargmannen en analys av en vuxen människa. När han 1910 första gången kommer till Freud är han 23 år och "fullständigt hjälplös"[6]. Men studien över Vargmannen berör endast tillfälligtvis det här aktuella sjukdomstillståndet. Som sig bör är Freud på jakt efter Vargmannens tidiga barndomsupplevelser, och han hittar också vad han söker - en neuros. Fallet Vargmannen handlar nästan uteslutande om denna barndomsneuros.

III

Vargmannens föräldrar tillhörde den ryska aristokratin. De ägde flera stora gods med enorma jordarealer, parker och slottsliknande byggnader.

Som ett mått på detta överflöd kan nämnas att de hade flera hundratusen får. Vargmannen föddes i slutet av 1800-talet, och största delen av sin tidiga barndom - fram till fem års ålder, den period som intresserar Freud - tillbringade han på ett gods beläget vid Dnjeprs stränder, ett gods som "var välkänt i hela bygden på grund av att det ofta användes som marknadsplats"[7].

Föräldrarna är nästan helt frånvarande i Vargmannens liv. Han och hans två år äldre syster, Anna, träffar praktiskt taget bara barnsköterskor, guvernanter och informatorer, tjänstefolk av olika slag. I Vargmannens egna ord: "Eftersom mina föräldrar ofta var borta, var min syster och jag mestadels överlämnade i främlingars vård och även när våra föräldrar var hemma hade vi inte mycket kontakt med dem."[8]

I sin allra tidigaste barndom hade Vargmannen varit ett mycket stillsamt, fogligt och snällt barn. Men en gång när hans föräldrar återkommer från en sommarsemester, finner de honom helt förändrad. Han har blivit bråkig och aggressiv, lättirriterad och nervös. Vargmannen är nu knappa 3 1/2 år. Denna karaktärsförvandling skedde i samband med att en engelsk guvernant, en miss Oven, kom till godset. Hon avskedades efter några månader.

Omgivningen ansåg att miss Oven hade förorsakat hans förändring, men raserianfallen försvinner inte trots hennes avskedande. Freud tror heller inte på den här förklaringen. Det måste ha hänt något annat, som inte nödvändigtvis var förbundet med hennes ankomst.

IV

Det tema som Freud nu öppnar, börjar med en "förförelse". Den inträffar vid en tidpunkt då miss Oven ännu inte kommit till godset. "Det var på våren, vid en tid då hans far var borta. Barnen var i ett rum och lekte på golvet, medan modern arbetade i rummet intill. Systern hade fattat tag i hans penis och lekte med den samtidigt som hon berättade obegripliga historier om hans Nanja som en sorts förklaring. Hon sade att hans Nanja brukade göra likadant med alla människor - till exempel med trädgårdsmästaren: Hon brukade ställa honom på huvudet och sedan gripa tag i hans könsorgan."[9]

Nanja - "en oskolad gammal kvinna av bondeursprung"[10] - var en mycket viktig person i Vargmannens liv. Hon var hans trogna barnsköterska, en sorts andra moder, i dubbel bemärkelse: dels tycks han ha varit en er-

sättning för hennes son som dött ung, dels fick hon ersätta den omsorg som Vargmannens moder inte visade honom.

Systerns förförelse hade väckt hans sexuella intresse. Men eftersom systern inte var ett passande sexualobjekt - de var bland annat rivaler om föräldrarnas gunst, något som jag ska återkomma till lite senare - vände han sina lustar mot denna Nanja, som ju enligt systerns berättelse borde vara intresserad.

Så han började fingra på sin penis i Nanjas närvaro, men blev djupt besviken. Han fick inte dela trädgårdsmästarens glädje, utan Nanja förklarade med allvarlig min att barn som gör så där får ett "sår" på det stället.

Hans kärlek besvarades alltså med hot om lemlästning. Freud hade lagt första biten i kastrationstemat.

Kastrationskomplexet är helt fundamentalt i Freuds teori, lika fundamentalt som Oidipuskomplexet. Det är något vi alla - Människan - måste genomleva, och hur en individs senare liv kommer att gestalta sig beror i hög grad på hur individen lyckas bemästra eller "lösa" detta komplex. Det komplexa i detta tema är motsättningen mellan å ena sidan önskan eller driften att onanera och å andra sidan rädslan för att mista penis om denna önskan levs ut. Det är en oförenlig motsättning, och det enda som står till buds är olika former av kompromisser.

Det som konkretiserar eller uppenbarar kastrationens gåta är mötet med det andra könet - vagina. Detta "sår" skulle då bekräfta möjligheten av att få ens penis avskuren. (I kvinnans fall innebär mötet med det andra könet en gåtfull bekräftelse på att hon redan blivit kastrerad. Det bör dock påpekas, att Freuds teori om den kvinnliga sexualiteten är mycket outvecklad.) Men man kan också - det är det vanligaste enligt Freud - förneka att detta är det kvinnliga könsorganet. Så gjorde Lille Hans. När han såg sin lillasysters vagina påstod han att hennes penis var liten, men att den säkerligen skulle komma att växa och bli större. Han "löste" alltså kastrationskomplexet genom att tilldela alla människor ett manligt könsorgan.

Och Vargmannen gör något liknande. När han får syn på sin systers vagina, försonar han sig med kastrationshotet genom att hävda att det han ser är systerns "framstjärt".

Men denna retuschering av verkligheten till förmån för den sexuella njutningen var bräcklig - både för Hans och för Vargmannen. Hotet om

kastration tog snart överhand. Vargmannen slutade onanera en kort tid efter det att Nanja avslagit hans invit.

V

En viktig sexualteoretisk del är Freuds periodisering. Han antar att sexuallivet är underkastat en periodisk utveckling, olika stadier som varje individ måste genomleva. Den tidigaste fasen är det orala stadiet. Här är sexuallivet organiserat kring munnen. Därefter inträder det anal-sadistiska (eller sadistiskt-anala) stadiet, där sexualiteten är fokuserad kring uttömningsfunktionen. Den tredje utvecklingsfasen är det falliska stadiet, som domineras av genitalzonen. De här tre stadierna är passerade när barnet är omkring fem år.

Sedan inträder det en latensperiod, då den sexuella aktiviteten är mycket låg eller helt obefintlig. Den sträcker sig fram till puberteten, och det är under denna period som barnet ska växa in i samhället och kulturen - socialiseras. Den sista fasen uppstår i och med puberteten, och varar sedan livet ut: det genitala stadiet, där "uppnåendet av lust trätt i fortplantningsfunktionens tjänst och partialdrifterna bildat en fast organisation för att uppnå sexualmålet hos ett främmande sexualobjekt, under ledning av en enda erogen zon"[11].

I normala fall passeras de här stadierna friktionsfritt. Men om det inträffar någon form av störning i ett stadium, resulterar det i att övergången till nästkommande stadium försvåras eller helt blockeras. När det sker en sådan störning och blockering, talar Freud om att barnet regredierar till ett tidigare stadium, som för barnet var problemfritt. För att kunna förstå sexuella perversioner eller neuroser är det därför viktigt för Freud att kunna lokalisera i vilket stadium patienten befann sig då störningarna inträffade. Den generella teorin om periodisering och regression är således ett nödvändigt instrument för den psykoanalytiska förståelsen.

När Vargmannen förfördes av sin syster befann han sig i ett gryende falliskt stadium, ett stadium som i sin tur aktiverades genom förförelsen. Men när han sedan söker förföra Nanja, hotar hon med kastrering. Hans sexualliv, som hade börjat komma under genitalzonens dominans, problematiseras genom Nanjas hot, och Vargmannen svarar med att regrediera till det föregående stadiet. Hans sexualitet får en anal-sadistisk

prägel.

VI

I Freuds tolkning var det alltså inte miss Ovens ankomst som förorsakade Vargmannens karaktärsförvandling. Den hade istället sin grund i en regression från ett problematiskt falliskt stadium.

Detta tillbakakast resulterade inte bara i raserianfall och allmän irritation. I enlighet med denna sexuella organisationsfas började han också aktivt plåga såväl djur som människor. Han fångade flugor och ryckte av dem vingarna, skar isönder larver, klämde ihjäl skalbaggar och liknande. Den människa som först och främst fick motta hans grymheter var Nanja, "som han förstod att plåga tills hon brast i gråt"[12].

Vargmannen levde aktivt ut sin sadism. Denna accentuering ligger i regressionens väsen. Genom ett återvändande till ett tidigare stadium, förstärks detta stadiums karaktäristika. I vanliga fall är de specifika sexuella yttringarna i de olika stadierna relativt svaga och ger sig tillkänna endast antydningsvis. Men, "i patologiska fall blir de aktiverade och lätt iakttagbara"[13].

Då Vargmannen befann sig i det falliska stadiet, hade han riktat sitt sexuella intresse mot Nanja. Regressionen innebar inte att han övergav Nanja som sexualobjekt, men i enlighet med anal-sadismen tillfredsställer han nu sin lust genom att aktivt plåga henne.

Sadism förekommer emellertid aldrig som en isolerad eller helt självständig drift. Den existerar alltid i kombination med sin inre motsats - masochism. "En sadist är alltid också samtidigt masochist, även om endera den aktiva eller den passiva sidan av perversionen kan vara starkare utvecklad hos honom och representera den övervägande delen av hans sexuella aktivitet."[14] Vid den tidpunkt då Freud skrev Vargmannen, ansåg han att sadismen var den primära polen i motsatsförhållandet, och att masochismen uppstår som en ombildning av sadismen, som härigenom riktas mot en själv. Senare (omkring år 1920), i samband med den generella nyorienteringen och antagandet om människans inneboende självdestruktivitet (den så kallade "dödsdriften"), reviderade Freud även masochismens underordnade betydelse.

De sadistiska tendenserna fick alltså Nanja motta. Den masochistiska sidan, däremot, riktades huvudsakligen mot - fadern. Vargmannens bråkig-

het och raserianfall i faderns närvaro, tolkar Freud som förförelseförsök: det skrikiga uppträdandet är en önskan om att fadern ska slå honom, varigenom hans masochistiska lustar ska bli tillfredsställda.

Men masochismen har inte bara en rent sexuell dimension. Den berör också skuldtemat, en önskan om att bli bestraffad för otillåtna (sexuella) handlingar. Genom att provocera fram bestraffningar blir man så att säga rentvådd. En handgriplig form av syndernas förlåtelse. Vargmannens raseri gentemot fadern har den dubbla betydelsen av förförelse och befrielse från skuld (för att han onanerat). Men fadern besvarar inte hans inviter. Han utdelar inga slag, och Vargmannen går otillfredsställd även ur detta förhållande.

VII

Freuds första, mer betydelsefulla teoretiska och psykiatriska skolning hade skett på 1880-talet, då han under en tid vistades i Paris och där gick i lära hos en av den tidens främste läkare och neurologer - Jean Martin Charcot. När han sedan återvände till Wien, inledde han ett samarbete med Josef Breuer, även han lärjunge till Charcot, och detta samarbete ledde bland annat till en gemensam skrift, Studien über Hysterie (1895).

Men kontakterna med Charcots skola bröts ganska snart, och under senare delen av 1890-talet arbetade Freud på egen hand. Det väsentligaste resultatet av denna isolering var Die Traumdeutung (1900), Freuds första, mer omfattande och självständiga arbete - som också kom att bli hans kanske mest spridda och lästa bok.

Fastän psykoanalysen otvivelaktigt växte fram ur studiet av så kallade nervösa personer - och som en metod att bota dem - är det ingen tillfällighet att Freud börjar sin bana som drömforskare. Drömmen har en alldeles speciell ställning i den psykoanalytiska teorin. Jag tror att man kan säga, att för Freud är drömmen prototypen för det mänskliga psyket.

Han skiljer mellan det manifesta dröminnehållet, det som man faktiskt drömmer, och det latenta dröminnehållet, det som drömmen egentligen handlar om, dess betydelse. En dröm är alltid en önskeuppfyllelse, och man har förstått drömmen när man lyckats tyda det manifesta innehållet och därigenom finna den latenta önskan. Varje sådan önskan måste passera

genom ett filter - drömcensuren. Den förvanskar och förvränger våra önskningar, och resultatet av denna process blir just den konkreta, manifesta drömmen: önskan klädd i en socialt och moraliskt acceptabel form.

Det mänskliga psyket arbetar på liknande sätt, något som blir särskilt tydligt vid neuroser. Neuroser är ett resultat av en (sexuell) önskan som inte blivit utlevd. Istället har den trängts bort till det omedvetna, den del av psyket som härbärgerar allt det som individen vill men inte får. Här fortlever önskningarna, och när de sedan manifesteras, så blir det i förtäckt och censurerad form: de neurotiska symtomen. Det är utifrån dessa symtom som dechiffreringsarbetet börjar, och slutmålet för analysen är blottläggandet av deras latenta, omedvetna innehåll.

Den vikt Freud tillmätte drömmarna berodde inte bara på deras förtätade likhet med det mänskliga psyket rent generellt. Drömmarna har också en speciell och stor betydelse i människans liv. Han menade att om man går tillräckligt djupt i drömtydningen, så visar det sig att varje dröm har en latent förbindelse med den tidiga barndomen, ja, att dessa rötter till och med är ett villkor för att en dröm ska kunna uppstå[15].

Freuds syn skulle kort kunna sammanfattas så här: Utan kulturens sociala och moraliska censur - inga drömmar, inget omedvetet, inga neuroser.

VIII

Den typ av drömmar som är viktigast i den psykoanalytiska behandlingen, är de barndomsdrömmar som den vuxne patienten antingen redan själv kommer ihåg eller vars minne analytikern lockar fram under behandlingens gång. "Drömmar från de första barndomsåren ... får nästan alltid stor betydelse för förståelsen av drömmarens utveckling och neuros."[16]

Och så var det även i Vargmannens fall. Merparten av Freuds studie ägnas åt en drömanalys, och det var återuppväckandet av minnet av denna dröm som blev avgörande för hela fallets lösning.

Vargmannens karaktärsförändring hade inte lett till några ångestupplevelser. Inte förrän strax före hans fjärde födelsedag. Det som utlöser ångesten - som sedan varar i många år - är en dröm. Han beskriver den själv på följande sätt:

"Jag drömde att det var natt och jag låg i min säng. (Sängen stod med

fotändan mot fönstret. Framför fönstret stod en rad gamla valnötsträd. Jag vet att det var vinter då jag drömde, och natt.) Plötsligt gick fönstret upp av sig självt och jag såg till min stora förskräckelse att några vita vargar satt i det stora valnötsträdet framför fönstret. Det var sex eller sju stycken. Vargarna var helt vita och liknade mera rävar eller fårhundar, för de hade stora svansar som rävar och spetsade öronen som hundar gör när de är uppmärksamma på något. I största förskräckelse, uppenbarligen för att bli uppäten av vargarna, skrek jag till och vaknade." - (Och han kommenterar den så här.) - "Min barnsköterska skyndade fram till sängen för att se vad som hänt mig. Det dröjde ganska länge innan jag blev övertygad om att det bara hade varit en dröm. Jag hade fått en så tydlig och levande bild av fönstret som öppnade sig och vargarna som satt i trädet. Till slut lugnade jag mig, kände mig som om jag hade undkommit en fara, och somnade om. Den enda rörelsen i drömmen var att fönstret gick upp, ty vargarna satt alldeles stilla och såg på mig utan att åstadkomma någon rörelse i trädgrenarna på ömse sidor om stammen. Det verkade som om de fäste hela sin uppmärksamhet på mig. - Jag tror det här var min första ångestdröm. Jag var tre, fyra eller högst fem år gammal. Sedan dess fram till elva- tolvårsåldern var jag alltid rädd för att få se något förskräckligt i mina drömmar."[17)]

Detta var alltså den betydelsefulla ångestdrömmens manifesta innehåll, såsom Vargmannen kom ihåg det tjugo år efteråt. Men vad betyder drömmen? Vilket är dess latenta innehåll?

IX

Vargmannen berättade den här drömmen på ett mycket tidigt stadium, men det var först under de sista månaderna av analysen som Freud lyckades förstå den helt. Tydningen av drömmen tog alltså bortemot fyra år (!). De återkom ständigt till den, och Freud var övertygad om att nyckeln till förståelsen av Vargmannens barndomsneuros låg förborgad i denna dröm.

Materialet till drömmens manifesta innehåll var hämtat från olika sagor som man hade berättat för Vargmannen, bland annat historierna om Rödluvan och vargen och om Vargen och de sju killingarna. Han kom också ihåg att han varit särskilt rädd för bilden av en varg som förekommit som illustration till någon av sagorna. Denna rädsla hade utnyttjats av

hans syster, som på olika sätt lyckades tvinga honom att se den här bilden. "En gång sade hon att hon skulle visa mig en bild av en söt liten flicka. Jag ville gärna se den här bilden men Anna täckte över den med ett papper. Då hon till sist tog bort papperet såg jag i stället för den söta lilla flickan en varg som stod på bakbenen beredd att sluka Lilla Rödluvan. Jag började skrika och fick ett våldsamt raseriutbrott."[18)]

Vargmannens rädsla för vargar, vilken senare, under ångestdrömmens inflytande, utvecklade sig till en fobi (av grekiskans fobia, som betyder fruktan, skräck), begränsades till en viss detalj: djurets upprätta ställning, som till exempel på den ovan beskrivna bilden. Men varför just den ställningen?

Jag ska inte här närmare gå in på hur Freud pusslar ihop bitarna, utan gå direkt på den slutliga lösningen, drömmens latenta innebörd:

Det var eftermiddag och han låg och sov i sin säng, som var placerad i föräldrarnas sovrum; han hade insjuknat i malaria. När han så vaknar, blir han vittne till en scen: ett samlag mellan föräldrarna. Det var ett coitus a tergo, ett samlag bakifrån med fadern i upprätt ställning och modern på alla fyra. Vargmannen var vid detta tillfälle endast 1 1/2 år gammal.

Intrycken från denna urscen, som det heter hos Freud, bevarades i Vargmannens minne. Men han var oförmögen att förstå dem. Detta blev möjligt först vid tiden för ångestdrömmen, nu på grund av att "hans utveckling, hans sexuella upphetsning och hans utforskning av det sexuella"[19)] hade nått en viss nivå eller mognad.

Ångestdrömmens latenta innehåll är alltså förståelsen av denna urscen. Och det han inser är förskräckligt: För att kunna bli sexuellt tillfredsställd av fadern - vilket ju var hans högsta (masochistiska) önskan vid denna tid, den önskan som också, enligt Freud, gav upphov till drömmen - måste han bli som modern, dvs. få sin penis avskuren och därmed skaffa sig det "sår" som han hade sett fadern stoppa in penisen i.

Vargmannens starka sexuella längtan efter fadern i kombination med fruktan för denna kärleks villkor, kastrering, denna inre motsägelse förde honom in i ångesten. För att ta sig ur dilemmat förnekar han lemlästningens möjlighet. Men det som trängts bort till det omedvetna verkar likväl i det fördolda, och den knivhotande fadern dyker upp förklädd till varg.

EN OMTOLKNING

I

Lille Hans' stora kärlek gällde modern. Han önskade livet ur sin far för att kunna överta hans roll i könsumgänget med modern. Detta är det typiska eller normala mönstret i Oidipuskomplexet. (Det motsvarande mönstret i kvinnans fall, det typiska så kallade Elektrakomplexet, är önskan att döda modern för att få ligga med fadern. Men än en gång: Freuds teori om den kvinnliga sexualiteten är bristfälligt utvecklad; han har heller inte formulerat någon strikt parallell.)

Men Vargmannen var inget typiskt fall. Hans kärlek var riktad mot fadern, och han ville överta moderns plats - ett så kallat inverterat (eller negativt) Oidipuskomplex. Hans förhållande till fadern var passivt och homosexuellt, men på grund av kastrationshotet förblev önskningarna omedvetna. Lille Hans hade också blivit utsatt för hot om kastrering i samband med sina sexuella önskningar gentemot modern, och i hans fall utvecklades en fobi för hästar: fruktan för att en häst, som naturligtvis var den förklädde fadern, skulle bita honom. Vargmannen klär sin ångest för fadern i en annan dräkt: skräcken för att bli uppäten av en varg.

Den ångest som både Lille Hans och Vargmannen upplevde, hade sin rot i rädslan för att bli kastrerade, och Freud menar att djurfobier rent allmänt är transformationer av kastrationsångest[1]. Han resonerar bland annat så här: Fadern är ju en person som man inte kan bli kvitt hur som helst. Tvärtom, "han kommer och går som han själv vill"[2]. Om man då fruktar fadern och hans skalpell, kan man mildra sin ångest genom att överföra den till något som man bättre kan kontrollera. När Lille Hans överför sin fadersskräck till hästar, kan han undvika ångesten genom att helt enkelt låta bli att gå ut, liksom Vargmannen kan mildra sin ångest genom att låta bli att titta på bilder med upprättstående vargar. Att utveckla en djurfobi är, under rådande förhållanden, ett

ganska "förnuftigt" sätt att få sin ångest under kontroll.

II

Men Vargmannens djurfobi varade egentligen en mycket kort tid. Efter ett halvår försvann den helt, men ersattes av andra symtom. Från 4 1/2 års ålder lider han av en tvångsneuros med religiöst innehåll.

Det manifesta innehållet i denna neuros var hämtat från de bibliska historierna. Det var hans mor som förde in honom i religionen, för att han skulle få något att intressera sig för och därmed råda bot på hans bråkighet. Han greps visserligen av det han fick höra, men hans uppträdande blev däremot inte bättre.

Tvångsneurosen yttrade sig på flera olika sätt. Under den fobiska fasen hade han haft svårt för att somna, därför att han var rädd för att få tillbaka den hemska vargdrömmen. Denna rädsla förbyttes nu i ett tvång att kyssa helgonbilder, läsa böner och göra korstecken ett otal gånger innan sängdags. Han hade också ett tvång att ständigt tänka "Gud-skit, Gud-svin". Vidare var han tvungen att andas på ett speciellt sätt när han gjorde korstecken, men även när han såg fula, gamla, eländiga eller vanföra människor. Varje gång han såg tre högar av djurspillning var han tvungen att tänka på den heliga treenigheten - och så vidare.

III

Freud arbetar med två viktiga förklaringsmodeller till neurosernas uppkomst[3]. Den första gäller den infantila sexualitetens grundläggande betydelse. Hit hör tre väsentliga byggstenar: den sexuella periodiseringen, kastrationskomplexet och Oidipuskomplexet. Den här första förklaringsmodellen är baserad på sexualiteten som drift och på för Människan oundvikliga konflikter. Den andra modellen, däremot, kretsar kring den sexuella kunskapen, hur barn brottas med de sexuella gåtorna (exempelvis: hur kommer barn till?) och de vuxnas bortförklaringar och mystifieringar (de kommer med storken).

I Freud, Reich och den förtryckta sexualiteten försökte jag skala bort den första förklaringsmodellen. Jag menade - och menar - att den andra typen av förklaringar är tillräcklig. Genom att omtolka, eller

åtminstone problematisera Freuds studie över Lille Hans, ville jag visa att Hans' hästfobi mycket väl går att förstå enbart utifrån de mystifikationer han var intrasslad i.

Genom att renodla och lyfta ut den här senare förklaringstypen, försvinner Freuds starka betoning på sexualiteten, och därmed också de sexuella förklaringarna till kastrations- och Oidipuskomplexet. Jag anser att man kan förstå till exempel Lille Hans och Vargmannen betydligt bättre om man ser till interaktionen eller samspelet mellan barn och vuxna (föräldrar), hur skeva och mystifierade relationer skapar olika knutar och labyrinter. Det är den väg som exempelvis Ronald D. Laing tagit - efter att ha utgått från Freud.

Freud säger i början av studien över Vargmannen att han här bara återger något som han "mötte som en fristående erfarenhet, opåverkad av mina förväntningar"[4]. Det gjorde han naturligtvis inte. Han har hela sin teoribyggnad i bagaget när han möter Vargmannen, ställer frågor och redovisar material utifrån dessa förutsättningar - liksom varje annan vetenskapsman. Detta faktum ställer till problem när man vill göra en omtolkning av hans studier. Den kunskap man får om fallen är filtrerad och utvald av Freud, på basis av hans teorier och förväntningar. Det går inte att ställa några nya frågor till patienterna, man kan inte få fram några nya detaljer i deras liv och så vidare - allt det som följer ur en ny teori.

Därför tror jag inte att det är möjligt att genomföra en regelrätt omtolkning av Freuds fallstudier. Man kan aldrig - utifrån en annan teori - uppnå samma fullständighet, logiska stringens och elegans som Freud presterar. Men man kan problematisera vissa av hans tolkningar, ge nya delförklaringar, betona andra detaljer, hitta nya uppslag och liknande.

IV

I boken om Freud och Reich karaktäriserade jag den borgerliga familjen som "frånvarande". Föräldrarna hade mycket liten direkt kontakt med barnen, såväl den känslomässiga som den vardagligt-praktiska omsorgen föll på tjänstefolk av olika slag; ammor, pigor, barnjungfrur, guvernanter, informatorer - och så vidare[5].

Det går inte att fastställa, utifrån tillgängligt material, huruvida Vargmannen hade en amma eller ej[6], men vi vet med säkerhet att all

övrig omsorg och skötsel förmedlades av tjänstefolk, och att kontakten med föräldrarna var ytterst sporadisk.

Förhållandet till modern tycks ha varit betydligt mindre problematiskt än förhållandet till fadern. Visserligen hade de ingen djupare och mer varaktig kontakt med varandra, men när barnen var sjuka, var det hon som skötte dem. "Eftersom min mor som ung var så orolig för sin hälsa hade hon inte mycket tid över åt oss. Men när min syster eller jag var sjuk blev hon en exemplarisk sjuksköterska. Hon var hos oss nästan hela tiden och såg till att temperaturen togs regelbundet och att vi fick vår medicin på rätt tid. Jag minns att jag som barn ibland önskade att jag skulle bli sjuk för att få njuta av min mors närvaro och omvårdnad."[7] Eftersom Vargmannen hade varit allvarligt sjuk i malaria bland annat, så borde han trots allt ha fått motta en viss omsorg från henne. Det faktum att modern själv ofta varit sjuk, åtminstone hypokondriskt sjuk, måste för Vargmannen också ha gällt som ett begripligt skäl till varför hon var såpass frånvarande i hans liv.

Fadern var om möjligt än mer frånvarande. Det enda han minns är att han lärde honom ryska alfabetet, och att han under en kort tid spelade ett spel med barnen varje kväll. "Tyvärr tog dessa min fars kvällsbesök snart slut eftersom han inte längre hade tid med dem."[8] Faderns omtanke var heller inte primärt riktad mot sonen utan mot dottern. Anna var gunstlingen - en pigg, vaken och begåvad flicka, som dessutom var mycket vacker.

Fadern behandlade honom också strängt och fordrande, prestationskrav som Vargmannen upplevde som förnedrande, särskilt som han inte kunde mäta sig med sin två år äldre och betydligt mognare syster. Följande episod talar för sig själv. - När han fyllde fyra år (händelsen sammanfaller alltså med vargfobins uppkomst) fick han ett litet dragspel, som han älskade överallt annat. Han brukade improvisera på det, samtidigt som han fantiserade om olika stämningsfulla saker. Men hans musikaliska skapelser tog snart ett abrupt slut. "En gång råkade min far befinna sig i ett angränsande rum och han hörde mig improvisera. Följande dag kallade han in mig på sitt rum och bad att jag skulle ta med mig dragspelet. Då jag kom in hörde jag honom tala med en för mig obekant herre om mina kompositionsförsök som han tyckte var intressanta. Sedan bad han mig spela samma stycke som jag hade spelat föregående kväll. Jag blev mycket generad eftersom jag inte kunde upprepa mina improvisationer på kommando.

Jag misslyckades totalt och min far blev arg och körde ut mig. Efter detta pinsamma fiasko förlorade jag allt intresse för mitt älskade instrument och lät det bara ligga i mitt rum och rörde det aldrig mer."[9] - Lite senare tvingade fadern honom att spela fiol, det värsta instrument han visste.

V

Fadern premierade och beundrade först och främst dottern. "Min far hade varit mycket stolt över Anna och älskat henne varmt"[10], berättar Vargmannen i sina minnen. Denna favorisering av systern kändes bitter, eftersom han själv var mycket stolt över fadern och längtade efter hans uppskattning och omtanke. Han sa alltid att "han skulle vilja bli en fin herre som han"[11].

I handling är Vargmannen alltså inte faderns barn. Men samtidigt får han i ord höra att det är han som är faderns speciellt utvalda barn. "Hans Nanja sade till honom att hans syster var moderns barn men att han var faderns - något som gladde honom mycket."[12]

Den här typen av motstridiga meddelanden är en form av dubbelbindning. Uttrycket myntades av Gregory Bateson[13], men har väl blivit mest känt genom Laings familjeanalyser. Begreppet dubbelbindning innebär att en person samtidigt utsätts för motsägande betydelser på ett sådant sätt att han eller hon inte kan avgöra vilken av dem som är den riktiga eller avsedda. En mor kan till exempel i ord säga till sin son att hon älskar honom, att hon är glad och stolt över honom, samtidigt som hennes ansiktsuttryck och/eller handlingar i övrigt meddelar avsky, besvikelse och förebråelse. Denna dubbla hållning från moderns sida binder sonen i en olöslig knut, eftersom båda betydelserna inte samtidigt kan vara sanna. Ett annat exempel skulle vara om modern säger till sonen att hans fader älskar honom, samtidigt som fadern själv aldrig visar några tecken på kärlek, kanske bara motsatsen.

För Laing är sådana här dubbla (tredubbla, fyrdubbla ...) bindningar helt avgörande vid uppkomsten av schizofreni. De är grundläggande därför att de rotar sig i själva identiteten, som byggs upp och skapas genom interaktion, då främst barnets samspel med föräldrarna. I denna uppbyggnadsprocess står barnet svagt, utlämnat åt de vuxnas krafter.

Nanjas bekräftelse av att Vargmannen var faderns älsklingsbarn, sam-

tidigt som fadern förnekade honom och tog Annas parti, detta paradexempel på dubbelbindning måste ha drivit Vargmannen in i en form av identitetskris. Det är heller inte orimligt att anta att denna mystifikation måste ha medfört att han kom att inrikta sin energi på att söka upptäcka synliga tecken på den kärlek Nanja berättat om.

VI

Vargmannen hade utsatts för en dubbel och mystifierande bestämning av sitt och faderns förhållande, och denna tvekluvna situation tvingades han leva i. Om vi följer Laings teori om interaktionens grundläggande betydelse, är det då inte rimligt att anta att Vargmannen själv blir lika tvekluven som den situation han befinner sig i? Att han införlivar eller internaliserar det dubbelbottnade förhållandet i sitt jag, sin person eller karaktär?

I så fall skulle man kunna förstå hans karaktärsförvandling på ett annat sätt än Freud gör. Den dubbla inställningen till fadern, hans raserianfall mot honom i kombination med längtan efter hans kärlek, blir då en avspegling av den faktiska tvekluvenhet han utsätts för. Raserianfallen har därför flera olika betydelser intvinnade i varandra. De går att förstå som böner om kärlek och omsorg, men också som besvikelse och äkta raseri över att inte bli älskad och ombrydd, och slutligen som frågor eller prövningar, ett sätt att få klarhet i vilka slags känslor fadern egentligen hyser gentemot honom, att försöka bryta upp de dunkla och motstridiga betydelserna.

Aggressionen mot Nanja är ett uttryck för det som Vargmannen måste, om än dunkelt, ha insett eller åtminstone anat: att hon förlett honom till att tro att han var faderns barn. Men besvikelsen och bitterheten gentemot Nanja har också en annan sida. Hon var ju hans viktigaste närvarande person, och han älskade henne djupt, en kärlek som var ömsesidig. Så helt plötsligt förbyts hennes inställning. När Vargmannen kommer med sin förväntansfulla kärlek, besvarar hon den med hot om katrering. Denna förnekelse förstärktes dessutom av att hans syster ju hade sagt att Nanja gjorde "så där" med alla andra - varför då inte med honom? Han måste ha känt sig i grunden förnekad, samtidigt som nu också förhållandet till Nanja blev tvehågset, på liknande sätt och grunder som förhållandet till fadern. Därmed har raserianfallen mot henne samma inflätade och till-

trasslade betydelser som i faderns fall.

Jag menar att kastrationskomplexet går att förstå i termer av mystifikation och gåtfulla blandningar av kärlek och fientlighet, något som jag också försökte visa i min omtolkning av Lille Hans. Att det just är penis som hotas med avklippning är av underordnad betydelse. Det väsentliga är den dunkla fientligheten; resultatet skulle bli likadant om hotet gällde andra kroppsdelar.

Freud skulle aldrig acceptera en sådan omtolkning. För honom är det av största betydelse att det just är penis, ja, hela den psykoanalytiska teorin står och faller med denna lem. Men det är heller inte väsentligt för Freud vem det är som utdelar de här hoten. Till syvende och sist hänför barnet ändå sin kastrationsångest till fadern. Denna personförskjutning beror bland annat på att kastrationskomplexet är olösligt förbundet med Oidipuskomplexet. Standardförklaringen ser ut så här: Pojken vill ligga med sin mor, därför önskar han livet ur sin far. Men denna önskan är otillåten, och faderns hämnd och straff ligger på lur. När så pojken får höra om kastrationen, förbinder han denna skräck med den hotande fadern. Att just denna förbindelse uppstår, beror på att pojkens sexuella åtrå gentemot modern är den helt dominerande önskan i hans liv. Kastrationskomplexet bottnar alltså i Oidipuskomplexet, därför är det omöjligt för Freud att rucka på manslemmens avgörande betydelse. Och utan Oidipuskomplexet finns det ingen psykoanalytisk teori.

Men Freud har också en djupare och mer historiefilosofisk förklaring till kastrationskomplexet (och Oidipuskomplexet). Denna typ av förklaring växte sig starkare i Freuds senare produktion, men vi kan se hur den tar form omkring tiden för studien över Vargmannen.

Under inflytande från främst Jung började Freud allt mer och mer betona det som kallas fylogenesen, dvs. människosläktets kollektiva eller gemensamma upplevelser och föreställningar, som skapats och avlagrats under historiens gång[14]. Freud menade nu att till exempel kastrationshot inte nödvändigtvis var något som den enskilde individen måste ha upplevt för att kastrationskomplexet ska uppstå hos honom, dvs. hotet behöver inte vara förankrat i ontogenesen. Det räcker, enligt Freud, att hänvisa till fylogenesen, det mänskliga arvet vari kastrationskomplexet ingår. Så här ser förklaringen ut i fallet Vargmannen: "Fastän de hot eller antydningar om kastrationen han hade mött härrörde från kvinnor, kunde detta inte fördröja det slutliga resultatet någon längre tid. Till sist fruktade han trots allt att det var fadern som skulle kastrera ho-

nom. I detta avseende segrade arvet över den tillfälliga upplevelsen. Under mänskligheten förhistoria var det otvivelaktigt fadern som använde kastrationen som straff och som senare mildrade den till omskärelse."[15)]

Denna betoning av fylogenesen på ontogenesens bekostnad innebär att Freud alltmer övergav den andra typen av förklaringar, dvs. betydelsen av sexuella gåtor och mystifikationer minskade. Detta gör att min omtolkning av Vargmannen får mindre beröringspunkter med Freuds egen tolkning än vad som var fallet i min omtolkning av Lille Hans, en studie som Freud skrev innan han kom under Jungs inflytande[16)].

VII

Förhållandet till fadern blev det mest problematiska, och i detta förhållande fanns också Nanja inflätad. Någon motsvarande dubbelbindning existerade inte i Vargmannens relation till modern. Ingen hade påstått att han var moderns barn, och det fanns alltså inget gåtfullt tomrum att fylla. Dessutom var modern sjuk, och som jag tidigare nämnt måste det ha gällt som en förståelig frånvaro. Och så hade han ju sin "andra moder", Nanja. Flera skäl talar för att hans förhållande till modern därmed blev mindre problematiskt och mystifierande.

Men Vargmannen utsattes inte bara för motstridiga meddelanden vad gäller fadern. Hans identitet och självkänsla hotades också på ett mer direkt sätt. Enligt Freud var Vargmannen (omedvetet) homosexuell, en homosexualitet som var kvinnlig och passiv. Freud förklarar denna feminina homosexualitet med att han ville ligga med fadern, såsom han hade sett fadern göra det med modern i den så kallade urscenen; han ville alltså överta moderns plats.

Jag tror däremot att det finns en betydligt rimligare förklaring till Vargmannens påstådda homosexualitet, en förklaring som man kan hitta i interaktionsmönstret.

I och med att hans syster var så vaken, busig och intellektuellt utvecklad, uppfattades hon av omgivningen som pojkaktig. "Under vår barndom sades det att Anna borde ha varit pojke och inte flicka."[17)] Men om man tillskrev Anna en manlig roll, då borde väl i rimlighetens och relationens namn Vargmannen ha uppfattats som den kvinnliga parten. Och Freud säger det också i klartext: "Han tycks först ha varit ett mycket

snällt, fogligt och rentav stillsamt barn, varför man brukade säga om honom att han borde ha varit flickan och hans äldre syster pojken."[18)]

Vargmannen förnekades alltså som man och blev istället tillskriven en kvinnlig identitet. Med all säkerhet behandlades han också som om han vore en kvinna, och då blir man kvinnlig. Men samtidigt var han ju man, och det var också viktigt för honom att även vara det i social, identitetsmässig mening. Bland annat identifierar han sig med fadern, och han vill bli "en fin herre som han".

Han har således en dubbel identitet att brottas med. Han behandlas som en kvinna, man säger att han är kvinnlig, samtidigt som han försöker upprätthålla sin manliga existens och bli som fadern. Denna kluvenhet förstärks så ytterligare av att han sägs vara faderns barn, fastän fadern i praktiken väljer Anna. Och i båda fallen är det en märklig fördunkling av förhållandet manligt-kvinnligt, syster-bror, son-dotter.

Jag tror också att Vargmannens karaktärsförvandling går att förstå som ett resultat av den kvinnliga tillskrivningen. Eftersom han fått höra att hans kvinnlighet berodde på att han var så snäll och stillsam, är det då inte troligt att han söker bryta igenom denna foglighet för att kunna etablera och återskapa sin manliga existens? Hans bråkighet blir en revolt mot omgivningens övergrepp och förnekelse. Hans förvandling går också att förstå i termer av det dubbelbottnade förhållandet till fadern: Genom att ta efter - och överdriva - Annas pojkaktiga karaktär och temperament, försöker han nå faderns uppskattning. De båda temana är inflätade i varandra.

VIII

Utifrån denna härva av dubbla identiteter kan förhållandet till systern inte ha varit särskilt gott, och Freud skriver att Vargmannen uppfattade Anna "som en obehaglig konkurrent om föräldrarnas gunst"[19)]. Hon tycktes ju förkroppsliga allt det som han inte hade men önskade. Hon var manlig, hon var faderns barn, hon var intellektuellt vida överlägsen, vilket än mer gynnade förhållandet till fadern - och hon var mycket vacker. Detta senare faktum, att man beundrade och bejakade hennes utseende, fick sin speciella betydelse, eftersom Vargmannen inte ens bekräftades på denna punkt. När han föddes hade han nämligen haft tizianrött hår, "men sedan det hade klippts första gången blev det till min mors stora sorg mörk-

brunt"[20]. Hela livet behöll hans mor en lock från detta tidigare utseende. Vargmannen måste ha fått höra att han egentligen borde se ut på ett annat sätt än han faktiskt gjorde, ytterligare en knäck av hans redan bristande självkänsla. (Eftersom Vargmannens egen beskrivning av barndomen bara innehåller ett fåtal detaljer, måste omnämnandet av just den här detaljen vara av stor betydelse. Han skulle knappast ha kommit ihåg den, än mindre framhållit den, om han inte blivit påmind om sitt "egentliga" utseende.)

Förhållandet till systern förändrades emellertid framåt puberteten, och senare stod de varandra mycket nära. Den sammanbindande länken var bland annat en gemensam opposition mot föräldrarna. Jag har fått den uppfattningen, att Anna var Vargmannens närmsta och kanske enda vän under denna senare period.

Vargmannens fobi och neuros hade helt försvunnit i tioårsåldern, och Freud uppfattade hans senare sjukdom som "ett följdtillstånd efter en spontanläkt tvångsneuros, vilken dock kvarlämnat en defekt efter tillfrisknandet"[21]. Freud betraktar alltså Vargmannens apatiska tillstånd i tjugoårsåldern ytterst som ett resultat av urscenen och den latenta homosexualiteten.

Men vad hade egentligen hänt under Vargmannens senare år som kan förklara varför han helt plötsligt blir sjuk igen? - för alltsedan den "spontanläkta tvångsneurosen" hade han haft en normal utveckling, utan allvarliga störningar.

Vargmannens egen förklaring är entydig: hans värld faller samman när systern begår självmord. Han är då knappa tjugo år.

IX

Anna hade tagit livet av sig under en vistelse i Kaukasus. Några veckor tidigare hade Vargmannen mött en stor förälskelse, en avlägsen släkting som bodde helt nära familjens gods. Han hade också skrivit in sig vid universitetet. Trots att det var praktiskt och "känslomässigt" omöjligt för honom, ber ändå systern att han ska följa med till Kaukasus. Han säger nej, samtidigt som han tycker att systerns begäran är märklig, då hon borde ha insett vad svaret skulle bli.

Så begår hon självmord, och Vargmannens liv slås i spillror. "Efter Annas död hade jag gripits av ett sådant svårmod att jag inte fann nå-

gon mening med livet och ingenting här i världen tycktes vara värt att sträva för." - "Allt som försiggick inför mina ögon var overkligt för mig, allt föreföll vara en ond dröm." - "Mina kontakter med andra människor reducerades till ett minimum." - "Så deprimerad som jag var skulle jag överhuvudtaget inte ha kunnat hysa någon vänskap." - "Människorna hade tyckts mig vara vaxfigurer eller mekaniska dockor med vilka jag inte hade kunnat få någon som helst kontakt."[22)]

Säkerligen fanns det ett stort mått av skuld i Vargmannens sammanbrott, en upplevelse av att ha kunnat förhindra självmordet genom en större lyhördhet för Annas bön om att han skulle följa med henne på resan. Att denna person samtidigt var hans mest närstående måste också ha fungerat förstärkande.

Men det mest allvarliga är att hela familjestrukturen utsätts för en genomgripande förvandling i och med Annas död. Moderns inställning till Vargmannen blir nu mycket kylig, och han upplever det till och med som om hon undviker honom, något som blev än bittrare därför att han "tidigare haft en känsla av att jag stod närmare min mor än vad Anna gjorde"[23)].

Modern tog alltså helt plötsligt avstånd från honom, och förhållandet till fadern ser nu ut så här. "Efter Annas död ändrade min far radikalt sin attityd till mig. Tidigare hade han - det var i varje fall mitt intryck - knappast lagt märke till mig. Nu intresserade han sig med stor iver för allt jag gjorde eller planerade att göra och ville på alla sätt och vis vara min rådgivare och beskyddare. Det var tydligt att han hade överfört sina känslor för Anna på mig och att han nu var starkt engagerad i mig. Men trots att jag tidigare hade längtat efter mer förståelse från honom kände jag mig fullständigt oberörd av denna förändring som uppenbarligen hjälpte honom att lindra sorgen över Annas död, i synnerhet som han tidigare hade föredragit Anna framför mig. Därför gjorde mig hans nya attityd snarare ännu mer deprimerad."[24)]

Anna dör, modern tar avstånd från honom, fadern visar ett uppenbart falskt engagemang - i denna situation är det inte märkligt att Vargmannen upplever världen som overklig, människorna som vaxfigurer och mekaniska dockor, och att han hos Freud främst klagade över "att världen var dold bakom en slöja för honom, eller att en slöja avskärmade honom från världen"[25)].

X

Den självkänsla han senare hade lyckats återskapa ur barndomens bräckliga och tvetydiga identitet, bröts ner på nytt genom Annas självmord, genom just den person till vilken han tidigare stått i ett sådant gåtfullt existentiellt förhållande. I den nya situation han hamnade, fanns dessa avlagringar och knutar invävda.

Att han inte varit faderns barn hade han med tiden insett, och nu blev den insikten blixtrande klar. Men med ens förstår han nu också att han heller aldrig varit moderns barn, vilket han tidigare ansett sig vara. Han är ingens barn. Han har aldrig varit någons barn. Han är ingen - och världen blir vax och drömlik, människorna dockor, han själv dold bakom en slöja.

Tiden från detta sammanbrott till han möter Freud - omkring fem år - upptas av vistelser på kurorter och ett obeslutsamt pendlande mellan olika studieförsök. Han skriver in sig än vid det ena, än vid det andra universitetet, byter ämne, hoppar av, återgår till samma ämne - och så vidare. Resultatet blir just ingenting.

Hans förlamande obeslutsamhet förstärks hela tiden av att fadern är och vill vara hans rådgivare. Varje engagemang från faderns sida gröper ur den redan vacklande självuppfattningen, eftersom han känner att faderns handlingar inte är riktade mot honom, utan mot Anna. Än en gång hamnar Vargmannen i ett dubbelbindande förhållande till sin far och ett tvetydigt identitetsförhållande till sin syster.

XI

Till sist helt kort om Annas öde.

På samma sätt som familjemönstret gör Vargmannen till flicka, så får Anna sig tillskriven en manlig identitet. "Under vår barndom sades det att Anna borde ha varit pojke och inte flicka."[26] Det var en självuppfattning som hade sin sociala förankring främst i fadern; det är framför allt han som uppmuntrar och belönar hennes pojkaktiga karaktär och livsstil. Så till exempel ska Anna vid ett tillfälle gå på bal, och det uppstår ett familjegräl därför att hon vill gå i pojkkläder. Alla anser det vara ytterst opassande - utom fadern, som bejakar det[27].

Anna blir alltså tidigt tillskriven en manlig identitet. Men mot denna sociala identitet växer det fram en längtan efter en motsvarande kvinn-

lig identitet. Denna motsättning tar som väntat sin början i och med puberteten, för att sedan bli allt starkare. Vargmannen uppsummerar hennes dubbla identitet på följande sätt, vilket också utgör hans förklaring till Annas slutliga nederlag:

"Då hon växte upp framträdde hennes kvinnliga drag alltmer. Tydligen kunde hon inte bemästra denna utveckling och fick av den anledningen nästan patologiska mindervärdeskomplex. Hon var tjusad av det klassiska skönhetsidealet och ställde sig själv i kontrast mot detta. Hon inbillade sig att hon inte hade någon kvinnlig charm, vilket inte alls var sant, och att om en man gifte sig med henne så gjorde han det enbart för hennes pengars skull eftersom hon bland annat hade en känsla av att hon inte verkade tilldragande på någon. Det kan sägas att Annas tragedi, trots hennes intellektuella begåvning, bestod i att hon försökte undertrycka sin kvinnliga natur och att hon misslyckades med detta försök."[28)]

Anna mötte sitt vuxna liv som kvinna utan någon social kvinnoidentitet. Det enda hon hade att tillgå, var en manlig identitet som inte svarade mot hennes utveckling och strävanden. Hon hamnar i ett bråddjupt socialt tomrum. Och faller.

SLUTORD

Hos Freud finns ingen analys av det interaktions- och familjemönster som jag här försökt blottlägga. Ingen uppmärksamhet på den sociala betydelsen av identitetsproblemet, homosexualiteten, det senare sammanbrottet och så vidare. Freud tillbakaför alla Vargmannens "sjukdomssymtom" på urscenen och de olika önskningar som kretsade kring den. Här några exempel:

Vargmannens karaktärsförändring är en regression till det anal-sadistiska stadiet, där raserianfallen mot Nanja är uttryck för hans sadistiska lustar, raserin mot fadern uttryck för hans masochistiska lustar. Vargmannens feminina läggning är en (latent) homosexuell önskan om att bli sexuellt tillfredsställd av fadern, såsom modern hade blivit det i urscenen. Hans overkliga och slöjlika existens efter Annas död återför Freud på en hysterisk förstoppning (!), ett analt symtom som går tillbaka på hans homosexuella önskan gentemot fadern[1].

Den förklaringsmodell som slutligen ligger under även denna urscen, bygger på en historiefilosofi med nära anknytning till Jung. Freud menar till exempel att faktiska hot om kastrering är av underordnad betydelse, det fylogenetiska arvet slår ändå igenom. "Den som vid analys av vuxna människor övertygats om kastrationskomplexets ofrånkomlighet, kommer naturligtvis att bli svårt att tro att det skulle kunna härröra från en sådan tillfällighet som en hotelse, som väl heller inte är så vanlig, utan måste antaga att barnet självt vid minsta antydan - och en sådan finns ju alltid - konstruerar denna fara. Detta är också det motiv som har gett impulsen till att söka efter de allmänt förekommande djupare rötterna till komplexet."[2]

Denna förklaringsform använder han som sagt även på urscenen. Till sist blir det betydelselöst huruvida den faktiskt inträffat eller ej, om Vargmannen faktiskt bevittnat scenen eller om det var en konstruktion med rötter i det Mänskliga arvet. "Jag skulle själv gärna vilja veta om urscenen i det här fallet var en fantasi eller en verklig upplevelse.

Men med hänsyn till andra liknande fall måste jag erkänna att svaret på den frågan egentligen inte har så stor betydelse. Scener där man iakttagit föräldrarnas könsumgänge, förförts i barndomen, eller hotats med kastration, är utan tvekan nedärvda företeelser, ett utvecklingshistoriskt arv, men de kan lika gärna ha förvärvats genom personliga erfarenheter."[3)]

Men i och med Freuds steg in i den här historiefilosofin, finns det ju egentligen inget nytt att upptäcka. De konkreta fallstudierna måste bli överflödiga, ja, meningslösa. Den enskilde individens faktiska historia är ändå bara en upprepning och återfödelse av något som hände i människans urtid. Den fördjupade förståelse man får genom Freuds analys av Vargmannen - i förhållande till exempelvis Lille Hans - är kanske bara detta: att fallstudien var överflödig[4)].

DEL II

EXISTENS OCH SEXUALITET

I

Den omtolkning jag gjort av Sigmund Freuds fallstudier över Lille Hans och Vargmannen, liksom min allmänna kritik av den freudianska psykoanalysen, är förankrad i existentialismen. Existentialismen är inte bara en filosofisk tradition och en av 1900-talets viktigaste kulturströmningar, utan den finns också representerad som en riktning inom psykoanalysen; existentiell psykoanalys, existentiell psykoterapi, existentiell analys, Dasein-analys är några av beteckningarna, och till de främsta teoretikerna hör namn som Eugene Minkowski, Ludwig Binswanger, Rollo May och för min egen del främst Ronald D. Laing.

Jag ska här försöka explicitgöra vilka grundläggande skillnader som finns mellan den existentialistiska och den freudianska psykoanalysen. Men jag vill redan från början poängtera, att det rör sig om min tolkning av de båda traditionerna. Det innebär till exempel att jag inte kan säga att jag är lärjunge till den eller den existentielle psykoanalytikern, utan bara att min människosyn och mina socialpsykologiska teorier har växt fram ur och påverkats av de existentialistiska idéerna.

II

För Freud är de sexuella drifterna (libido) människans väsen. Sexualiteten är inte en instinkt, i den meningen att den skulle vara naturligt eller biologiskt inriktad på ett visst objekt. Sexualiteten är heller inte bunden till det genitala, utan den är snarare en allmän psykosomatisk kraft[1)].

Men fastän begreppet sexualitet är den viktigaste beståndsdelen i Freuds teorier, kan man likväl inte ge det någon exakt bestämning. Libidobegreppet är det mest grundläggande, men samtidigt också det mest svårfångade begreppet. Freud har heller inte själv någon mer entydig bestämning, och han gjorde ständiga omformuleringar och revideringar. De-

batten och kontroverserna inom den psykoanalytiska rörelsen har också ofta gällt libidoteorin; det var oenigheter på den här punkten som gjorde att exempelvis Wilhelm Reich bröt sig ut, liksom den existentialistiska grenen av psykoanalysen har sin upprinnelse i en annorlunda tolkning av sexualitetens betydelse och innebörd.

Att grundläggande begrepp är oklara, i analytisk mening, är inte något specifikt för den freudianska psykoanalysen. Det förhåller sig likadant inom alla teorier. Tar vi till exempel existentialismen, så har begreppet existens en motsvarande fundamental ställning, samtidigt som det är oerhört svårt att formulera dess innebörd på ett övertygande och precist sätt. Likadant förhåller det sig med begreppet väsen inom fenomenologin, begreppet materiell inom marxismen, begreppet elementarsats inom den logiska empirismen - och så vidare. Det är också de här begreppen som skapat klyvningar och åsiktsbrytningar inom respektive vetenskapstradition. Att begrepp är på samma gång svårgripbara och fundamentala, är heller inte något som bara är begränsat till socialvetenskaperna. De matematiska och logiska grundsanningarna, de så kallade axiomen, är helt enkelt något som man måste acceptera utan vidare begrundan. Att 1+1=2 är en självklarhet, samtidigt som det är ett av de svåraste matematiska problemen. Och om vi ser på naturvetenskaperna, till exempel fysik, är det begrepp som kraft och rörelse som intar en motsvarande plats.

Alla grundläggande begrepp har den karaktären, att de inte kan definieras eller bestämmas på ett analytiskt tillfredsställande sätt. Här står man inför ett antingen/eller: att acceptera eller förkasta. Och det som blir avgörande för valet, är kriterier som enkelhet, fruktbarhet, teoretisk enhetlighet, övertygande framställning och liknande.

Libidobegreppet har som sagt denna status inom den freudianska psykoanalysen, och det har gett upphov till två olika tendenser: å ena sidan en bestämning av sexualiteten som en del av människans liv, något som kan sägas utgöra dess bas eller substruktur, å andra sidan en utvidgning av begreppet till att omfatta i stort sett hela det mänskliga livet[2]. Den senare ståndpunkten skulle då tolka alla mänskliga handlingar i termer av sexuella drifter och önskningar, och enligt min uppfattning är (den tidige) Freud snarast att hänföra till just den här mer generella synen.

Det finns liknande tendenser också inom existentialismen. Det finns å ena sidan riktningar som uppfattar människans existentiella villkor visserligen som fundamentala, men ändå bara som en del av livet, å andra

sidan riktningar som gör dessa villkor till allenarådande; Jean-Paul Sartre är en representant för den förra ståndpunkten, Martin Heidegger hör utan tvekan till den senare. Liknande tendenser finns ju också inom marxismen, där vattendelaren är frågan om hur stor betydelse man egentligen ska tillmäta ekonomin eller den materiella basen. På liknande sätt förhåller det sig också inom positivismen, där tendenserna brukar kallas metodologisk respektive ontologisk positivism.

Oavsett vilken av dessa tendenser vi följer, finns det en klar åtskillnad mellan den existentialistiska och den freudianska psykoanalysen åtminstone vad gäller betoningen på vad som anses vara väsentligt i människans liv: den förra tolkar sexualiteten i existentiella termer, den senare tolkar existensen i sexuella termer.

III

Sexuella problem är inte begränsade till problem inom det vi vanligen uppfattar som den sexuella sfären. Mellanmänskliga, existentiella problem som till exempel ensamhet, ångest, skuld, neuroser är (i sista instans) sexuella problem, fästade vid Oidipus- och kastrationskomplexet. Detta är Freuds uppfattning.

Den existentiella psykoanalysen kan sägas gå den omvända vägen. Existentiella problem som upplevelser av ensamhet, ångest, meningslöshet är inte begränsade till det vi vanligen anser vara existentiella problem eller livsproblem, utan störningar inom den sexuella sfären är (i sista instans) existentiella problem.

Maurice Merleau-Ponty har gjort en existentiell tolkning av tystnaden[3]. Varför drivs en människa in i tystnaden, stumheten? Att sluta tala är, enligt Merleau-Ponty, inte bara ett avståndstagande från det talade ordet. Tystnaden är en existentiell slutenhet, ett avståndstagande från Andra på alla plan. Denna tolkning bygger på en specifik bestämning av begreppet existens eller mänsklig existens. Människan är Mit-Sein, säger Martin Heidegger. Själva begreppet människa är otänkbart om det inte i sig innesluter andra människor. Människan är med-människa. Och en av de mest grundläggande möjligheterna och villkoren för denna sam-varo, är just språket. Därför kan Merleau-Ponty säga, att när en människa slutar tala så är det ett fundamentalt, existentiellt avståndstagande från Andra. Denna begreppsbestämning av människan och hennes existens är regel inom existentialismen, liksom inom den amerikanska

socialpsykologiska tradition som brukar gå under beteckningen interaktionism.

Men den här typen av existentiell analys har inte bara giltighet för talet eller språket. Enligt min uppfattning är sexualiteten (erotiken, kärleken) en lika grundläggande social relation, och sexuella problem skulle därmed också kunna förstås på en interpersonell nivå. Vad innebär till exempel impotens eller frigiditet? Utifrån en existentialistisk syn inte bara störningar inom sexuallivet, utan fundamentala störningar i det totala förhållandet till Andra[4]. Tystnaden liksom impotensen eller frigiditeten innebär en genomgripande existentiell slutenhet.

Även om den freudianska psykoanalysen uppfattar människan i sexuella termer, har den ett interpersonellt moment förbundet med den sexuella problematiken. Om exempelvis en patient kommer till Freud och klagar över sin impotens, är det Freuds övertygelse att impotensens "orsak" står att finna i Ödipuskomplexet, dvs. i det triangeldrama som barn, mor och far utgör. Men innehållet i denna interpersonella situation är av sexuell art, och detta sexuella innehåll kommer sedan att fortplanta sig till patientens totala liv, i alla hans handlingar finns spår av det grundläggande triangeldramat, ett drama som kretsar kring barnets sexuella önskningar och föräldrarnas förbud.

Den existentiella psykoanalysen tar också sin utgångspunkt i familjesituationen, men den förnekar att förhållandet mellan barn och föräldrar skulle vara - åtminstone primärt - av sexuell art. Vi kan ta Laing som exempel. I hans skrifter förekommer nästan inte någon analys som bygger på sexuella tolkningar av patientens problem (inte ens när det rör sig om sexuella problem). Det som intresserar Laing är det nät av familjerelationer i vilket patienten ingår. För Freud, liksom för den "etablerade", traditionella psykiatrin, gäller det att diagnosticera den enskilde patienten, men Laing lokaliserar problematiken på en interpersonell nivå; psykiatrikerns uppgift är "att diagnosticera (vilket betyder att se genom) den sociala situationen"[5]. I och med att Laing "lyfter ut" patientens problem och ser dem som relationsproblem, blir också den terapeutiska metoden en annan: i motsats till Freud studerar han hela familjen, inte bara den så kallade patienten, och han studerar den ofta i dess vanliga, vardagliga miljö. Om Laing har en genuin interpersonell teori, så måste Freuds teori betecknas som "pseudo-interpersonell" eller rätt och slätt intrapersonell.

IV

Min omtolkning av Vargmannen och Lille Hans bygger på en relationsförståelse. När det gäller Vargmannen försökte jag visa den grundläggande betydelsen av de tillskrivningar som föräldrarna (och Nanja) riktade mot honom och som kretsade kring hans identitet; vem han var, vems barn han var, vem han liknade mest och så vidare.

Den här typen av tillskrivande identitet ligger i botten även på Laings teorier. När han besöker en familj ställer han - skenbart i förbigående - frågor till föräldrarna som till exempel: "Vilka är det som era barn brås på?"[6]. Och han får då svar av typ: X brås på mig; X är sin far upp i dagen; X är så olik sin mor. De här svaren ger en bild av föräldrarnas uppfattning om hur deras barn är, och mer än så: hur barnet ska vara. När föräldrar kontaktar en psykiatriker eller annan vårdande myndighet för att få bukt med sitt barn, menar Laing att det ytterst handlar om barnets revolt mot eller frigörelse från en tillskriven identitet. En mor klagar till exempel över att hennes dotter inte längre gör som hon säger, att hon är olydig, bråkig och så vidare. Den "sjukdom" som modern tillskriver dottern, ska enligt Laing tolkas i termer av: jag har inte längre kontroll och makt över min dotter, hon är inte längre den som jag vill att hon ska vara. När ett barn stämplas som "sjukt", är det utifrån Laings ståndpunkt en fråga om existentiellt våld och förtryck från föräldrarnas sida. Barnets bråkighet är en revolt mot en social identitet som barnet upplever som orimlig.

Här kan vi också skymta en annan grundläggande skillnad mellan Laing och Freud, en skillnad som jag anser vara oerhört viktig: Laing tar alltid parti för barnen, medan Freud tar parti för föräldrarna. Eller formulerat på en annan nivå: Laing tar ställning för de "sjuka", Freud för de "friska". Jag menar inte att detta behöver vara ett uttryckligt eller medvetet ställningstagande, men det ligger implicit i deras teorier.

Om vi som exempel tar studien över Lille Hans, så säger Freud där explicit att föräldrarna behandlade Hans på ett föredömligt sätt. Freud kan inte upptäcka, är inte intresserad av att upptäcka några sociala eller interpersonella faktorer som skulle kunna förklara Hans' "sjukdom". Alltså - det är Hans själv det är något fel på. Och felet är att han känner skuld och ångest för sin sexuella åtrå gentemot modern, vilket Freud "botar" genom att berätta för honom om Oidipuskomplexet. Freud uppfattar Hans' neuros som en produkt av hans vanföreställningar; den är i

en viss mening "självförvållad". Likadant med Vargmannen. Hans neuros tolkas i termer av de vanföreställningar som uppkom i samband med urscenen.

För Freud är det barnet eller patienten som ska förändra sig, inte föräldrarna eller den sociala miljön. Visserligen menar Laing att patienten (barnet) måste förändra sig, men ett absolut villkor för en sådan förändring är att de rådande sociala relationerna bryts. "Sjukdomen" ligger i hela familjen, i dess sociala mönster och umgängeston. När en person stämplas som "sjuk" av de andra familjemedlemmarna, är den personen bara ett symtom på en "sjuk" social situation. Och oftast blir det ett barn som får spela syndabock, därför att barn har så relativt liten kraft att sätta emot de vuxnas tryck.

Freud förlägger de psykiska problemen inom den enskilda människan, Laing ser dem som problem mellan människor.

V

Enligt den freudianska teorin beror en människas utveckling på hur hon bemästrar de sexuella känslor, förbud och mystifikationer som är förbundna med Oidipuskomplexet. Även om Freud tar hänsyn till hur föräldrarna behandlar barnet, ligger betoningen likväl inte på de Andra; till syvende och sist är det den enskilda människans sak. Existentialismen går motsatt väg: det är de Andra (föräldrarna) som formar mig (barnet). I Freuds senare utvecklingsfas tonas de Andra ner till ett minimum i och med hans accentuering av fylogenesen. De konkreta händelser och människor som omgav exempelvis Vargmannen, mister ju till slut sin betydelse när det gäller att förklara Vargmannens neuros. Freud faller tillbaka på Människan och hennes historiska arv.

Oidipuskomplexet innebär i grunden ett (sexuellt) förbud som barnet måste acceptera för att i sin tur bli accepterat av föräldrarna och samhället. Den freudianska teorin innehåller alltså ett starkt restriktivt eller hämmande moment i kärleksvillkoren, och denna återhållsamhet förläggs till barnet. Det är barnet som ska tygla sina känslor gentemot föräldrarna, inte omvänt. Barn får inte smeka sina föräldrars könsorgan, men föräldrarna både får och gör det med sina barn. "Smekningar av barns genitalia i ord eller handling av ömsinta släktingar, föräldrar inte undantagna, hör till vanligheten - psykoanalysen vimlar av sådana före-

teelser"[7], skriver Freud i studien över Lille Hans. Men Freud drar inga som helst slutsatser av denna smeksamhet eller "förförelse" från föräldrarnas sida. De har till exempel ingen betydelse för Hans' egna sexuella problem gentemot föräldrarna. Hos Freud saknas relationsförståelsen.

Det är denna saknad som varit utgångspunkten i mina omtolkningar av Freuds fallstudier. För att tydliggöra min kritik har jag nästan uteslutande betonat det motsatta ledet i relationen mellan barn och föräldrar, dvs. föräldrarnas behandling av sina barn har blivit nyckeln till förståelsen av de "sjuka" barnen. Det var också därför jag avslutade min essä Orgasmens sociologi med en öppen fråga, om inte den freudianska psykoanalysen egentligen handlar om föräldrarnas sexuella problem i förhållande till sina barn[8]. Jag menar att föräldrar (då främst mödrar) tillåts "förgripa" sig på barnen, som själva inte har någon större möjlighet att försvara sig. Det handlar om ett slags kärleksvåld - säkert i god tro - från föräldrarnas sida. Vem minns inte med förskräckelse alla dessa plötsliga ömhetsbetygelser från välmenta föräldrar och släktingar. Stora röda läppar som smackar till helt oväntat. Någon som rycker en i kinden och säger kärleksfulla ord. Skrattande, smeksamma kommentarer om ens genitalier. Här gäller kärleken enbart på de vuxnas villkor. Här finns ingen lyhördhet för barnens egna kärleksbehov. Och när sedan barnen själva kommer med sina (sexuella) smeksamheter, möts de av förbud, hotelser, avslag - som exempelvis i Lille Hans' och Vargmannens fall.

Jag menar också att det här rör sig om äkta sexuell åtrå från de vuxna. Men vårt samhälle tillåter det, på grund av det nära släktskapet, och samhället uppfattar det heller inte som sexuell åtrå - såvida handlingarna inte överskrider en viss gräns. Och den gränsen är vid. Vår familjeideologi tillåter i realiteten ett stort mått av dold "incest". Vi uppfattar den som ofarlig, men det är de vuxna som ser det så. Och baksidan av denna incestuösa bindning? Ja, ett oerhört starkt fördömande av liknande handlingar från personer som inte tillhör familjekretsen, ett fördömande som har nog så paranoida drag. Dessa "fula gubbar" som tycks finnas en masse och i varje buske som inte växer på familjens tomt. Här ligger en dold insikt om den verkliga innebörden i denna "ofarliga incest".

Den här synen ligger även till grund för min kritik eller omtolkning av

Oidipuskomplexet. Freud betonar bara barnets sexuella åtrå gentemot föräldrarna; jag har velat betona det omvända förhållandet. Barnets sexuella ambivalens är en förlängning av föräldrarnas gåtfulla blandning av sexuell åtrå och förbud, en blandning och asymmetri som just karaktäriserar den här typen av incest. Det är därför jag menar att man kan ställa frågan, om inte Oidipuskomplexet egentligen borde tolkas i termer av föräldrarnas sexuella problem.

VI

Men detta kärleksvåld från föräldrarnas sida behöver inte vara av sexuell art; det kan vara betydligt generellare. Inom den existentialistiska psykoanalysen talar man om ett existentiellt kärleksvåld: föräldrarna förkväver barnens egna livsmöjligheter genom att enbart ge barnet kärlek, uppmuntran och bekräftelse när barnet är och handlar såsom föräldrarna vill att det ska vara och handla. Det är kring denna ensidiga och villkorliga kärlek som Laing koncentrerat sina analyser.

I The Divided Self beskriver Laing fallet David. David är ett snällt och fogligt barn, och han är särskilt fäst vid modern. Men denna kärlek mellan mor och son är ensidigt bestämd. Den består helt enkelt i att han gör det som han vet att hon vill att han ska göra. Modern dör när han är tio år, varefter han intar moderns plats. "Han skötte hushållet, lagade maten, gjorde mestadels matinköpen. Han 'tog över' efter modern eller 'tog efter' henne, ända därhän att han visade sig ha hennes smak för broderier, väfnad och heminredning. Allt detta berömde pappan honom för."[9)]

Denna foglighet och självutplåning, detta kärleksvåld som David utsätts för, har förställningen eller rollspelet som sin förutsättning. Han är den han förväntas vara, den som föräldrarna vill att han ska vara - och då får han "kärlek". Denna dubbla identitet - för han upplever själv att han inte är den han visar sig som - leder slutligen till en kris, en identitetskris där han inte längre vet vem han egentligen är. Han försöker vara den han egentligen tror sig vara, men misslyckas; även då smyger sig maskerna emellan, och han spelar "rollen av sig själv"[10)].

David är för Laing ett typfall av existentiellt kärleksvåld. Men det finns naturligtvis motsatsen: föräldrar som behandlar sina barn med förnekelse eller likgiltighet. Som exempel kan vi ta Laings analys av fallet Peter.

I motsats till David, behandlar föräldrarna Peter "som om han helt enkelt inte fanns"[11]. Han är inte direkt vanvårdad, men får heller inte någon uppmuntran och aktiv omsorg. Föräldrarnas kärlek gäller uteslutande varandra, och Peter upplever sin tillkomst och existens som ett hinder för kärleken mellan föräldrarna. Peter känner skuld för att han överhuvudtaget finns till här i världen. Men under hela barndomen är han - precis som David - snäll och foglig.

Denna foglighet är för honom ett sätt att lösa den existentiella skulden. Genom att göra som de Andra vill, genom att vara den han förväntas vara, skaffar han sig en sorts förlåtelse för att han är född. Och liksom i Davids fall kan han inte åstadkomma detta utan rollspel: han håller tillbaka sitt "sanna" jag, tills han inte orkar längre, utan helt naturligt hamnar i en identitetskris.

Krisen eller "sjukdomen" kommer efter ett beslut att dra de yttersta konsekvenserna av sin uppfostran: han beslutar sig för att inte göra någonting, att bli ingenting. Det var denna totala självförnekelse som gjorde skulden outhärdlig. Men Laing tolkar inte denna skuldkänsla som en förlängning av den tidigare, utan nu är skulden riktad mot hans feghet att inte våga existera, våga vara verklig: hans skuldkänsla och "sjukdom" är en inre revolt mot den tidigare förnekelsen; han lever ut sin familjebestämning in absurdum.

Bland annat kände han stor skuld över att han onanerade, och denna sexuella störning tolkar Laing på följande sätt:

"Onans synd, när han spillde sin säd på marken, var att han därmed slösade bort sin produktivitet och skaparförmåga. Peters skuld som han senare uttryckte det, var inte enbart att han onanerade och hade sadistiska fantasier, utan att han inte vågade göra med andra det som han i fantasin inbillade sig göra med dem. När han försökte och i viss mån lyckades dämpa om inte undertrycka sina fantasier, så gällde hans skuldkänsla inte bara att han hade dessa fantasier utan också att han höll dem tillbaka. /.../ Han kände sig alltså skyldig, inte så mycket på grund av sina begär eller impulser i och för sig, utan för att han saknade modet att bli en riktig person genom att i realiteten utföra verkliga handlingar mot verkliga människor. Skuldkänslorna vände sig inte rätt och slätt mot önskningarna utan mot att de bara förblev önskningar. Hans känsla av meningslöshet uppstod genom att hans önskningar blev uppfyllda bara i fantasin, inte i verkligheten. Onanin var en aktivitet

där han i all synnerhet hade ersatt ett skapande förhållande till någon annan med ett sterilt förhållande till fantasibilder. Skuldkänslan gällde att hans begär endast var fantasiönskningar, i stället för den skuldkänsla han hade kunnat ha på grund av verkliga begär efter en verklig person."[12)]

För Laing är alltså det sexuella problemet - här onani - inte primärt ett sexuellt utan ett existentiellt problem. Onanin tolkas i termer av ett totalt förnekande av de Andra. Den sexuella problematiken uppfattas som en störning i människans förhållande till andra människor och hennes omgivning. Laing gör alltså här en liknande tolkning av onani som jag tidigare nämnt vad gäller de existentiella tolkningarna av tystnad, impotens och frigiditet. Freud skulle ha gått motsatt väg och tolkat de existentiella problemen - Peters upplevelse av att vara ingenting, av att vara overklig - som förgreningar av en primär sexuell problematik, en tolkning som han ju gjorde i fallet Vargmannen.

VII

Peter hade aldrig varit tillsammans med en kvinna på kärlekens villkor, endast på prostitutionens. Han kunde heller inte klara vänskapsförhållanden, inte ens bekantskaper. Därför reste han ofta runt till olika platser där ingen kände honom. När han kom någon nära, tyckte han att de kunde se rakt igenom hans maskspel, se hans "sanna" jag. "Medan folk vanligen säger att de kommer från det eller det stället, eller har det eller det jobbet, eller känner den och den, försöker jag så mycket som möjligt undvika att folk får veta var jag kommer ifrån, vad jag gör, vem jag känner."[13)]

Peter lever alltså ut sin familjebestämning - att inte vara någon. En som behandlas som om han inte existerade, han kan inte vara någon, inte känna någon, inte ha något jobb och så vidare. Men är människan (barnet) då helt bestämd av de Andra (föräldrarna)?

Existentialismens själva utgångspunkt är att människan kräver andra människor för att överhuvudtaget bli livsduglig. Och detta krav är oerhört starkt. Det räcker inte med att andra människor bara vistas runt mig (barnet): jag måste aktivt bli upptagen av dem. När människan föds, finns det ett "existentiellt gap" mellan henne och de Andra, en klyfta som hon inte själv kan överbrygga. Det krävs att de Andra inför-

livar mig i deras liv för att jag ska kunna få ett eget liv. Detta är människans grundläggande livsvillkor.

För att jag själv ska kunna se, måste jag bli sedd av Andra. För att jag ska kunna höra, måste Andra lyssna på mig. För att jag ska kunna tala, måste Andra tala till mig. För att jag ska kunna älska, måste jag bli älskad av Andra. Och så vidare. Min syn, min hörsel, mitt tal, min kärlek - de uppstår inte av sig själva. De måste verkliggöras, framlockas av de Andra. Så lyder existentialismens formler.

Denna bekräftelse från de Andra är livsviktig under de första åren, och det avgörande steget i överbryggningen av detta existentiella gap ligger i den period då barnet börjar erövra språket. Det är en avgörande period just därför att den karaktäriseras av en kvalitativt ökad bredd och intensitet vad gäller utforskningen av omvärlden. Den inträffar vid omkring tre års ålder.

Det är till just denna tidsfas Freud förlägger Oidipuskomplexet, den tröskel som bildar avstamp för realitetsprincipens dominans, människans införlivande av samhället med dess moral. Men för att barnet ska tillåtas bli en samhällsmedborgare, måste det ge avkall på en (sexuell) längtan efter gemenskap. Enligt den freudianska teorin blir människan livsduglig först när hon accepterat en stark förnekelse från de Andra.

Existentialismen uppfattar denna tröskel och socialisationsprocess på ett omvänt sätt. Det existentiella gap som nu definitivt ska överbryggas, kräver en extra stark bejakelse från de Andra. Eftersom den existentiella psykoanalysen inte har samma betoning och syn på sexualiteten, kan det naturligtvis inte röra sig om en sexuell eller incestuös bejakelse, men det torde ändå framgå vilken grundläggande skillnad som råder mellan dem i fråga om synsätt.

VIII

Existentialismens grundpostulat är alltså att människan måste få en stark bejakelse under den första perioden för att överhuvudtaget kunna bli en (livsduglig) människa. George H. Mead har på ett övertygande sätt fångat den här situationen i begreppet rollövertagande. Han menar att språket är det medium varigenom jag i mycket sträng mening blir den Andre, får del av andra människors "insida"; jag övertar den andres roll eller syn (begreppet roll har här ingenting med förställning att göra). I för-

tätad form uttrycker han det så här: "Vi måste vara andra för att kunna bli oss själva."[14)]

Denna människans Andra-tillvaro är existentialismens syn på socialisationsprocessen. Men även om det är ett nödvändigt villkor att jag är Andra, så är detta bara ett steg i människans utveckling. Nästa allvarliga fas är människans "återkomst" till sig själv. Det är den motsatta vägen: från att ha varit Andra, måste jag lära känna och bli det som svarar mot min individualitet, det som är mitt specifika jag. (Denna dubbla socialisationsprocess innebär också att all individualitet är en social individualitet. I botten finns de Andra, och min särskildhet är det specifika sätt på vilket jag uttrycker de Andra. Mot detta står förställningen och maskspelet, där jag bara är en spegling av de Andra.)

Den här tanken finns även inom den freudianska psykoanalysen, men däremot inte som en allmän teori om människan och hennes utveckling. Den finns istället i samband med det som kallas överföring, ett begrepp som hänför sig till den psykoanalytiska terapisituationen. Det innebär i korthet, att för att den terapeutiska behandlingen överhuvudtaget ska kunna komma igång, måste patienten försättas i ett mycket starkt beroendeförhållande till analytikern; överföringen är så att säga det nödvändiga villkoret för att patienten ska kunna bli patient. Hela patientens historia, med dess tilltrasslade knutar av hat och kärlek till olika personer, då främst föräldrarna, ska överföras till en enda person - analytikern, som blir ett slags ställföreträdare för alla dessa olika personer i patientens liv. Följden av denna överföringsprocess är en stark identifiering med analytikern, en typ av rollövertagande. Han övertar analytikerns sätt att tala, gestikulera, gå och så vidare, något som är mycket lätt att upptäcka - och påfrestande - för den som någon gång träffat en patient i det här skedet av terapisituationen.

Detta är terapins första fas. Men när analysen nått sin höjdpunkt, följer patientens väg tillbaka till sig själv. Beroendet av och identifieringen med analytikern måste brytas, och det är oftast en oerhört smärtsam upplevelse för patienten. Och det är heller inte alltid denna brytning lyckas. Jag tror till exempel att Vargmannen aldrig lyckades. Han blev en sorts blandning av patient och psykoanalytiker under hela sitt liv (efter mötet med Freud); bland annat har han själv skrivit artiklar i psykoanalytiska tidskrifter, och han umgicks med/behandlades av många kända analytiker ända in i sin ålderdom. Han fastnade i sin

roll av "Freuds mest berömda fall".

Friedrich Nietzsche, som på många sätt är en föregångare till såväl existentialismen som psykoanalysen, har även föregripit den här dubbla processen av att förlora sig själv till den Andre, för att därefter återvända till sig själv. Så här lyder några rader i ett brev till Georg Brandes: "Efter det att du upptäckt att jag fanns, var det ingen konst att hitta mig: svårigheten blir nu den att mista mig." Och samma tanke finns uttryckt i ett brev till August Strindberg: "På återseende! För vi kommer att träffas igen, på ett villkor: att vi skiljs åt."[15)]

IX

Existentialismens motsvarighet till det freudianska Oidipuskomplexet kan sägas vara denna dubbla existentiella bejakelse. Om någon - eller båda - av dessa identitetsfaser uteblir eller försummas, leder det till "psykisk sjukdom". Fallet David är ett exempel på hur den andra fasen uteblev. Han fick kärlek från sina föräldrar, men en kärlek som gjorde halt inför det andra steget, Davids egen personlighet; han bejakades bara när han var såsom föräldrarna ville att han skulle vara. Peter kom inte ens så långt; redan från början behandlades han som om han inte fanns.

Jag ställde tidigare frågan om människan (barnet) är helt bestämd av de Andra (föräldrarna), och existentialismens svar är beroende av hur de här två stegen gestaltar sig. Om en människa får en äkta bejakelse i båda "riktningarna", kommer hon att vara mindre bestämd av Andra än om denna bejakelse saknas. Eftersom jag måste vara Andra för att bli mig själv, är en bejakelse i första fasen också ett villkor för min egen livsutveckling, och en förnekelse leder följaktligen till en oförmåga att utveckla mina egna möjligheter. Och om en människa tillåts och uppmuntras i sitt eget sätt att vara - den andra fasen - kommer hon ju de facto att vara mer bestämd av sig själv, av sin egen individualitet, än om hon bara tillåts och uppmuntras vara den som Andra anser att hon ska vara. Om föräldrarna hindrar barnets återkomst till sig själv, uppstår ingen eller en förvrängd kontakt med det som är - eller rättare sagt: skulle kunna vara eller bli - barnets egen livsutveckling. Barnets självuppfattning och identitet bottnar inte i dess eget, individuella liv, utan "fastnar" i de Andras (föräldrarnas) bestämning.

Existentialismens frihets- eller individualitetsbegrepp har alltså en dialektisk, skenbart paradoxal form: de Andra bestämmer min egen självbestämning. Min frihet är inte en frihet från de Andra, utan en frihet genom de Andra.

Om bejakelsen från de Andra uteblir, kommer människan att bli en passiv spegel, och det är denna process som skapar roll- eller maskspel, eller som Laing föredrar att kalla det: det utbildas ett falskt jag-system[16]. Men termen "falsk" är något missvisande, eftersom den förutsätter att det finns ett "sant" jag-system. Ett "sant" jag är enligt Laing ett jag eller en identitet som är förankrad i människans säregna individualitet. Men eftersom denna identitetsutveckling kräver de Andras bejakelse, så har en människa som saknat denna bejakelse helt enkelt inte haft någon möjlighet att utveckla ett "sant" jag - och därmed ingenting att vara "falsk" emot. Därför är det riktigare att säga, att ett "falskt" jag inte svarar mot ett "sant" utan snarare mot ett "tomt" jag. Det finns en tomhet inom mig som skulle ha kunnat fyllas med mitt sanna jag - om min individualitet hade bejakats av Andra. Det falska jag-systemet är alltså ett resultat av en existentiell förkvävning. Andra har tagit mitt liv och format min identitet utifrån sina önskningar. (Här finns också grogrunden för den tragiska längtan efter gemenskap och bejakelse: tomheten och ofriheten växer i proportion till graden av konformism.)

Men hur kan då en människa ändå uppleva sig som falsk, om nu hennes sanna jag är tomt? Vad är förklaringen till att denna existens känns outhärdlig, främmande och overklig?

Denna fråga är omöjlig att besvara utan att acceptera existentialismens grundpostulat: Att vara sann mot sig själv, den egna individualiteten, är livets förutsättning. Eller annorlunda uttryckt: den egna existensen är bestämmande i sista instans. Detta är ett transcendentalt postulat, dvs. ett påstående som hör till de obevisbara axiom jag talade om i början av det här kapitlet. (På liknande sätt som exempelvis Freuds libidobegrepp är en transcendental, obevisbar förutsättning; libido är bestämmande och utslagsgivande i sista instans.) Begreppet existens är alltså - transcendentalt - bestämt på ett sådant sätt, att den totala Andra-tillvaron ändå upplevs som en falsk, overklig identitet, trots att den svarar mot den egna existensens tomhet. Det är en upplevelse av "Varats rop efter sig själv", som Heidegger skulle ha uttryckt det.

X

Om en människa inte bejakas i de två primära existentiella utvecklingsfaserna, upplever hon sig själv som falsk och overklig - och denna upplevelse svarar mot en faktisk overklighet och falskhet, eftersom hennes sanna existens aldrig kunnat förverkliga sig. Hon upplever också att hon har ett sant jag, som inte kommer till uttryck, vilket också svarar mot något faktiskt. Men: oftast upplever hon att detta sanna jag är beskaffat på ett speciellt sätt - "egentligen är jag si och så, den och den" - något som däremot inte svarar mot något faktiskt.

Detta senare självbedrägeri är en konsekvens av "Varats rop efter sig själv", existentialismens transcendentala postulat: När den egna existensen är tom, diktar människan ett innehåll, ett "egentligt" jag bakom alla maskerna. Men denna dolda identitet kan enligt existentialismen endast vara ett fantasifoster, därför att ett verkligt jag kräver verklig interaktion med Andra. Man kan inte plocka fram ett ansikte som ingen sett. När till exempel David försökte visa sitt "egentliga" eller "sanna" jag, resulterade det i att han helt enkelt spelade "rollen av sig själv". Det vill säga: bak masken finns en mask, en mask, en mask ...

ETT KORT TILLÄGG OM WILHELM REICH

I

I Freud, Reich och den förtryckta sexualiteten diskuterade jag utförligt Wilhelm Reichs kritik och vidareutveckling av den freudianska psykoanalysen. Jag ska här inte upprepa de tankegångarna, men det kan ändå vara på sin plats att helt kort säga något om Reichs förhållande till den existentiella eller interpersonella tolkningen av sexualiteten. Dessutom ska jag försöka ge ett preliminärt och mer personligt slutomdöme om psykoanalysen.

II

Reich har en lika stark betoning på sexualitetens betydelse som Freud, men han har ett något annorlunda sexualitetsbegrepp. Även om man inte heller i Reichs fall kan ge begreppet någon exakt innebörd, kan man likväl se några av skillnaderna i de konsekvenser han formulerar.

En av de väsentligaste skillnaderna är att han arbetar med ett kvalitativt orgasmbegrepp (två olika orgasmer), vilket medför att han till exempel kan ta ställning mot Freuds åsikt, att människans sexualitet är omättlig; Freud ansåg ju, att om människan inte utsattes för kulturens tvång och begränsningar, skulle hon aldrig arbeta, aldrig utföra ett handtag för samhällsbyggandet. Reich hävdar däremot, att människans sexualitet inte är omättlig - under förutsättning att samhället inte förtrycker hennes sexuella drifter, under förutsättning att människan har förmågan att vara, som han säger, orgiastiskt potent, dvs. om hon har förmågan att nå "djup" orgasm. Det är när denna djupa sexuella tillfredsställelse förtrycks, som människan blir omättlig, och hon blir det som en följd av att hon aldrig blir - tillåts bli - i grunden tillfredsställd, utan får nöja sig med "ytliga" orgasmer.

Han hävdar därför, att om människans sexualitet får verka fritt, så kommer hon också att arbeta för samhällsbyggandet - därför att människan

har en "naturlig socialitet", som han uttrycker det. Den motsats mellan sexualitet och arbete som Freud formulerar - som en konsekvens av hans åsikt att människan har en "naturlig asocialitet" - menar Reich är en konsekvens av förtrycket av den djupa orgasmen.

Reich karaktäriserar - på ett upplevelsemässigt eller fenomenologiskt plan - den djupa orgasmen som förmågan att fullständigt öppna sig för lustupplevelser, ett totalt uppgående i känslan, ett här och nu med tanke och kropp förenade. Det är denna förmåga som saknas hos den orgiastiskt impotente, där öppenheten ersatts av en grundläggande slutenhet, ett åtskiljande mellan kropp (känsla) och tanke. Denna slutenhet bottnar i en stark rädsla och ångest för att ge sig hän i djupare känslor, en lust- och orgasmångest. Reich säger att den orgiastiskt impotente lever bakom ett pansar (karaktärs- och muskelpansar), som skiljer honom såväl från honom själv som från omvärlden och andra människor. En stor del av energin går åt till att hålla detta pansar vid liv.

III

Jag tror inte att det går att reducera Reich till en existentialist av Laings modell; Reich har en alltför stark betoning på sexualiteten som (biologisk) drift för att ett sådant företag skulle kunna lyckas. Men Reich är inte bara lärjunge till Freud, utan han har också starka rötter i den existentialistiska traditionen, främst genom intensiva ungdomsstudier av Henri Bergson, och i mitt förra arbete visade jag att man till exempel kan härleda hans orgasmbegrepp just ur Bergsons teorier.

Det finns alltså ett mycket starkt skäl som talar för att Reich och Laing har en gemensam plattform (skiljaktigheterna till trots): båda utgår från Freud, och båda är förankrade i den existentialistiska traditionen. Det borde alltså gå att utveckla detta släktskap.

En av beröringspunkterna mellan Laing och Reich är deras gemensamma betoning på begrepp som makt och förtryck, begrepp som nästan helt saknas hos Freud. I motsats till Freud hävdar de båda att barnet är "oskyldigt" och att "det sjuka" står att finna i föräldrarnas förtryck av barnet (hos Reich främst fadern). Båda hävdar att det måste komma en stark bejakelse från föräldrarnas sida för att barnet ska bli livsdugligt; man måste bejaka barnets utlevelse. Här inför Freud, som vi sett, tvärtom ett starkt restriktivt moment. På en mer generell nivå delar

alltså Reich och Laing den åsikten, att det är föräldrarna som är "sjuka", inte barnet-patienten.

Det finns också en hel del begrepp som har en likartad betydelse i deras teorier. Reich talar om lustångest (orgasmångest) som en rädsla för att ge sig här i starke lustupplevelser, en rädsla för att mista kontrollen - därför att man tror att man ska "explodera". Laing använder begrepp som utplåning och implosion[1] för att beskriva en motsvarande rädsla för verklig kontakt såväl med sig själv som med Andra. Man är rädd för sig själv och Andra därför att man tror att man ska spricka sönder, utplånas, explodera, tappa masken och liknande. Laing talar om att det utbildas ett falskt jag-system, Reich beskriver samma skyddsmekanism i termer av karaktärspansar - och båda begreppen uttrycker ett existentiellt gap mellan mig och de Andra.

Jag tror också att det i Reichs orgasmbegrepp finns paralleller till Laings existensbegrepp. Om man bortser från Reichs biologiska dimension, kommer Laings beskrivningar av ontologisk trygghet och otrygghet helt nära Reichs fenomenologiska beskrivningar av orgiastisk potens och impotens. Båda arbetar med beteckningar som öppenhet och slutenhet, att vara trygg i sig själv och att kontrollera sig själv, att vara bestämd av sig själv och att vara bestämd av Andra; så använder till exempel Reich begreppsparet den självregulerande/den tvångsmoraliska principen, ett begreppspar som i stort överensstämmer med Laings distinktion mellan äkta och falsk jag- eller identitetsbildning. - Man kan säga att det hos Reich finns en mängd existentiella insikter och beskrivningar, men att han begränsar dem till ett enda område, sexualiteten, vilket hänger samman med hans starka betoning just på sexualitetens betydelse; här går skiljelinjen mellan Reich och Laing.

Reichs teorier är en syntes av tre vetenskapliga strömningar: psykoanalysen, marxismen och existentialismen. Hans förhållanden till psykoanalysen och marxismen är relativt utredda, medan däremot hans förhållande till existentialismen helt fallit i glömska. Det skulle sprängа ramarna för det här arbetet om jag gav mig in på en mer djuplodande utforskning av denna lucka. Jag får nöja mig med att antyda, att här finns det ett tomrum som bör fyllas och som jag tror kan ge väsentliga insikter i bland annat orgasmens fenomenologi.

IV

En av Reichs sociologiska ståndpunkter är att vår kultur karaktäriseras av ångest för djupa lustupplevelser. På grund av hans starka betoning på sexualiteten, blev detta generella påstående i praktiken liktydigt med orgasmångest.

Men sexualiteten har inte denna särställning. Vår kultur är anti-orgiastisk på alla områden. Det gäller till exempel på arbetets område, och det gäller på religionens område - något som bland annat Max Weber har analyserat i sin skrift om den protestantiska etiken och kapitalismens anda[2]. Arbetet står "bortom" ont och gott och har ingenting med glädje och lust att göra. Arbetet ska vara en plikt. Sak samma med vårt religiösa arv. Här finns inget utrymme för orgiastiska hänryckningar, utan de djupa upplevelserna har ersatts av den kyliga moralen, pliktens budskap[3].

Vår kultur är heller inte bara anti-orgiastisk vad gäller lustupplevelser. Förhållandet är likadant även på olustens område, dvs. vi har ångest för starka olustupplevelser (smärta, förtvivlan, sorg). Den som på senare tid blivit mest känd för att ha påvisat denna olustens och smärtans förtorkning är Arthur Janov. Om Reich koncentrerat sig på lustprincipens förkvävning, så kan Janov sägas ha koncentrerat sig på "olustprincipens" förkvävning - och på så sätt kompletterar de varandra[4]. Reich menade att den djupa orgasmen (lusten) var den enda vägen för att bryta igenom människans instängdhet; för Janov går kungsvägen ut ur fängelset genom den djupa smärtan (olusten) - primalskriket.

Reich (och Janov) har - i motsats till Freud - en terapeutisk teori som bygger på "genombrottet". Det gäller att knacka hål på pansaret, bryta igenom fördämningarna, och det sker oftast på ett mycket brutalt sätt. Denna genombrottsfilosofi är dessutom av monistiskt slag: det är genom den sexuella utlevelsen som genombrottet till världen ska komma. Denna monism är helt i linje med Reichs starka betoning på sexualiteten. Det sexuella genombrottet får sedan spridningseffekter på hela människan, hennes karaktär. Så säger till exempel Reich att en orgiastiskt potent person inte klarar av ett olustbetonat arbete - och därmed har sexualiteten också en politisk betydelse.

Även om genombrottsfilosofin kan vara riktig, så anser jag att monismen är oriktig, vilket innebär att jag tar avstånd från sexualitetens exklusivitet. Vår kultur stänger in människan på alla områden,

och jag menar att det är av underordnad betydelse var man bryter igenom, dvs. genombrottsfilosofin måste ges en pluralistisk form.

V

Min åsikt är den, att sexualiteten inte har den exklusiva betydelse som Reich anser. Däremot har han på detta specifika område bidragit med insiktsfulla existentiella analyser.

Jag anser att den starka betydelse som tillmäts sexualiteten, beror på den förtätade problematik som den sexuella situationen rymmer. Det sexuella mötet med en annan människa har en exklusiv betydelse i den meningen, att jag aldrig kommer en människa närmre än just här, och därmed - i relationens namn - kommer jag heller inte närmre mig själv än just här. Det är en överbestämd interpersonell situation, där maskspel, rädsla, kontroll och liknande sätts på de allra största prov. Här är jag naken i flera betydelser, och därför rymmer också situationen möjligheterna till ett förstärkt maskspel - för att undkomma ett förstärkt hot. Däri ligger sexualitetens överbelastade och dubbelbottnade problematik; situationen rymmer unika möjligheter till såväl demaskering som ytterligare maskering.

Mitt slutliga omdöme skulle alltså vara, att psykoanalysens starka betoning på den sexuella problematiken i och för sig är riktig, men att denna problematik inte primärt ska förstås i sexuella termer. Den bör istället förstås som en förtätad framträdelseform för ett grundläggande existentiellt och interpersonellt förtryck. Det sexuella mötet blottlägger allra tydligast mitt förhållande till Andra och mig själv.

SAMMANFATTNING

Den här avhandlingen är en tolkning av psykoanalysen utifrån ett existentialistiskt eller interaktionistiskt perspektiv. Tyngdpunkten ligger på psykoanalysens grundare, Sigmund Freud.

Avhandlingen innehåller inte bara en tolkning av Freuds generella teorier, utan jag har också konkretiserat mina - och Freuds - ståndpunkter genom att analysera några av hans fallstudier, Analyse der Phobie eines fünfjährigen Knaben (Lille Hans) och Aus der Geschichte einer infantilen Neurose (Vargmannen). Denna kritiska granskning har resulterat i omtolkningar av de båda fallstudierna.

Grundkritiken i mina omtolkningar baserar sig på begreppen mystifikation och interaktion, vilka tillsammans bildar begreppet dubbelbindning. Jag har velat visa att Freuds fallstudier går att tolka i interpersonella termer, dvs. de beskrivna sjukdomstillstånden kan förstås som resultat av det som sker mellan familjemedlemmarna. Här har jag visat att olika former av dunkla och dubbelbottnade meddelanden och handlingar från omgivningens sida låser fast "den sjuke" i olösliga gåtor och identitetskriser.

Jag har i detta sammanhang bland annat använt mig av Ronald D. Laings teorier. Han tar avstånd från Freuds starka betoning på sexualitetens betydelse vad gäller uppkomsten av psykiska problem, och istället betonar han den sociala eller interpersonella situation i vilken "den sjuke" befinner sig. Laing menar att sexuella problem har sin rot i existentiella eller mellanmänskliga problem, medan Freud menar att existentiella, mellanmänskliga problem har sin rot i sexuella problem.

Som en följd av min interaktionistiska utgångspunkt har jag också omtolkat Freuds kända teori om Oidipuskomplexet. Grovt sett hävdar Freud att barnet känner sexuell dragning till modern och hyser fientliga känslor mot fadern i kombination med skräck för fadern. På grund av barnets åtrå gentemot modern tror barnet att fadern ska straffa det (kastrationskomplexet).

Jag har istället visat att Ödipuskomplexet inte har den fasta struktur som Freud anser, utan att barnet mycket väl kan till exempel hysa positiva känslor gentemot fadern och negativa gentemot modern. Denna omtolkning bottnar i min ståndpunkt, att det är föräldrarnas handlingar och behandling av barnet som är det utslagsgivande, i motsats till Freud som hävdar att Ödipuskomplexets struktur finns nerlagt i barnet självt. Här har jag än en gång tagit avstånd från Freuds starka betoning på sexualitetens betydelse till förmån för en interpersonell förståelse.

Skälet till att Freud inte fäster någon större vikt vid de interpersonella relationerna, är att hans teori grundar sig på en individualistisk människosyn. Han anser att människan föds som en asocial varelse, helt styrd av en omedelbar längtan efter att tillfredsställa sina drifter (lustprincipen), och denna längtan är den primära drivkraften i hela människans liv. Men efter hand tvingas barnet ge avkall på sin direkta driftsutlevelse och anpassa sig efter verklighetens krav (realitetsprincipen). Denna verklighet kräver arbete i kulturens och samhällets tjänst - och Freud anser att det råder ett grundläggande motsatsförhållande mellan lustprincipen (sexualitet) och realitetsprincipen (arbete, samhälle, kultur).

För att bemöta Freuds asociala syn på människan har jag främst använt mig av Wilhelm Reichs teorier. Reich hävdar, tvärtemot Freud, att det inte råder något väsensmässigt motsatsförhållande mellan att leva ut de sexuella drifterna och att arbeta (i kulturens och samhällets tjänst). Reich menar att människans sexualitet i grunden är social, att människan har en "naturlig socialitet". Han anser därför att den sexuella tillfredsställelsen befrämjar kulturskapandet, medan Freud hävdar att människan till stor del måste ge avkall på den sexuella tillfredsställelsen (sublimering) för att det överhuvudtaget ska bli något kulturskapande.

Freuds asociala, individualistiska syn på människan avspeglar sig också i en bristande sociologisk eller historisk bestämning av människan och hennes sexualitet, dvs. han anser till exempel att undertryckandet av sexualiteten och Ödipuskomplexet är något som tillkommer alla samhällen. Reich menar att sexualitetens undertryckande inte är något generellt, utan att det hör till de patriarkaliska klassamhällena - och här följer Reich en marxistisk tradition.

Reich menar att i de matriarkaliska samhällena finns det inte något

sexuellt förtryck och inte heller något Oidipuskomplex. Det sexuella förtrycket uppstår i och med den patriarkaliska samhällsformen, där den ekonomiska makten ska gå i arv (från far till son). Denna samhällsform kräver därför en strikt och kontrollerad familjebildning, som lägger en sexuell hämsko på kvinnor och barn. Därför säger Reich att den patriarkaliska familjen är en "ideologifabrik" för att reproducera de rådande maktförhållandena, och att av de viktigaste maktinstrumenten är sexuellt förtryck. Det finns hos Freud ingen motsvarande sociologisk analys av sexualiteten.

Eftersom Freud anser att de sexuella drifterna är det primära i människans liv och eftersom han anser att det är oerhört smärtfyllt att behöva ge avkall på denna lustprincip, så anser han också att samhället och kulturen kommer att skapa djupgående problem för människan. För att klara detta brutala möte med omvärlden tvingas människan tränga bort sina sexuella önskningar till det omedvetna. Denna bortträngning resulterar i psykiska (sexuella) problem av typ neuroser, fobier, perversioner och liknande. Denna bortträngning grundläggs i Oidipussituationen.

Men Reichs sociologiska analyser möjliggör en annan syn på de psykiska (sexuella) problemen. Han hävdar att neuroser och perversioner är begränsade till den patriarkaliska familjebildningen. Om människan tilläts att leva ut sin sexualitet i barn- och ungdomen, skulle dessa problem försvinna. Och eftersom Reich inte accepterar motsättningen mellan sexualitet och kultur, anser han att den sexuella utlevelsen tvärtom skulle skapa såväl friska människor som ett demokratiskt samhälle. Denna befrielse går genom krossandet av den patriarkaliska familjen.

Freud bestämmer människans väsen i termer av lustprincipen, dvs. människan strävar primärt efter lustupplevelser. Reich accepterar denna bestämning, men han hävdar att det patriarkaliska samhället har förvandlat denna princip till sin motsats: människorna har ångest för starka lustupplevelser, framför allt ångest för orgasmer. I detta sammanhang skiljer han mellan två kvalitativt skilda orgasmer: en "ytlig" och en "djup" orgasm. Och han hävdar, att den patriarkaliskt styrda människan inte är förmögen att uppnå annat än ytliga orgasmer, vilka inte kan tillfredsställa människan. Den oneurotiska, djupa orgasmen, som är den enda tillfredsställande, kan endast den människan omfatta, som inte fått sin grundläggande sociala sexualitet förtryckt.

Freuds ståndpunkt är att neuroser och perversioner är något inneboende

i den mänskliga kulturen/naturen. Reichs ståndpunkt är att neuroser och perversioner är sociala produkter - och till syvende och sist är de ett resultat av ångesten för och oförmågan att uppnå sexuell tillfredsställelse genom en djup, rakt igenom lustfylld orgasm.

Till sist har jag även tonat ner Reichs starka betoning på sexualiteten, till förmån för hans existentiella analyser.

SUMMARY

This thesis is an interpretation of psychoanalysis from an existentialistic or interactionistic perspective. I have focused this study on the work of the founder of psychoanalysis, Sigmund Freud.

The thesis not only contains an interpretation of Freud's general theories, but I have also concretized my - and Freud's - standpoints by analysing some of his case-studies; Analysis of a Phobia in a Five-Year-Old Boy (1909) and From the History of an Infantile Neurosis (1918). This critical exploration has resulted in a reinterpretation of the two case-studies.

Mainly the reinterpretation is based on the concepts of mystification and interaction, which together form the concept of the double-bind. My intention has been to show that Freud's case-studies can be interpreted in interpersonal terms, that is, the accounts of the different pathological conditions can be understood as a result of what is going on between the members of the family. I have shown that different forms of obscure and contradictory messages and actions on the part of others toward "the sick person" bind him to unsolvable riddles and identity crises.

In this connexion I have also used the theories of Ronald D. Laing. He dissociates himself from Freud's strong emphasis on sexuality regarding the origin of psychical problems, and instead he emphasizes the social and interpersonal circumstances in which "the sick person" is situated. Laing's view is that sexual problems have their origin in existential and interpersonal problems while Freud's view is that existential and interpersonal problems have their origin in sexual problems.

As a consequence of my interactionist point of view I have also reinterpreted Freud's wellknown theory of the Oedipus Complex. Simply put, Freud maintains that the (male) child feels sexual attraction toward the mother and harbours hostile feelings toward the father in combination

with fear of the father. Because of the child's desire for the mother, the child expects punishment from the father (the castration complex).

My purpose has been to show that the Oedipus Complex does not have the inevitable structure which Freud supposes; instead I have whished to show that the (male) child can also, for example, harbour positive feelings toward the father and negative feelings toward the mother. Contrary to Freud whose view is that the structure of the Oedipus Complex has a phylogenetic origin, that is, a constitutional stamp, I consider the decisive factors determining the feelings of the child toward the parents are their actions toward and treatment of the child. Therefore I have again, in favor of an interpersonal understanding, dissociated myself from Freud's strong emphasis on the sexuality.

The reason for Freud's failure to give significant importance to interpersonal relations, is that his theory is founded on an individualistic image of man. His view is that man is born as an antisocial being, completely governed by an immediate longing for the satisfaction of his drives (the pleasureprinciple), and this drive is supposed to be the primary one in the whole of man's life. But gradually the child is forced to renounce the immediate gratification of his drives and adopt himself to the demands of reality (the realityprinciple). This reality demands work in the service of culture and society, and Freud's view is that there is a fundamental contradiction between the pleasureprinciple (sexuality) and the realityprinciple (work, society, culture).

In order to refute Freud's antisocial image of man I have especially used the theories of Wilhelm Reich. Reich holds, in contrast to Freud, that there is no essential contradiction between a release of sexual drives and work (in the service of culture and society). Reich asserts that basically, man's sexuality is social and that man has a "natural sociality". He concludes that satisfaction of sexual needs furthers the development of the culture. Freud on the other hand asserts that man, to a large extent has to renounce the satisfaction of sexual needs (sublimation) if there is to be any development of the culture at all.

Freud's antisocial, individualistic image of man reflects itself in a deficient sociological and historical determination of man and his relation to sexuality, that is, the repression of sexuality and the Oedipus Complex occurs in every society. Reich's view is that the re-

pression of sexuality is not a general phenomenon but occurs in patriarchal class societies. In this aspect Reich is following a Marxist tradition.

Reich holds that there is no sexual repression and no Oedipus Complex in matriarchal societies. Sexual repression arises from the patriarchal social form, where the economic power descends from father to son. Therefore this social form demands a rigorous and controlled familyformation, which demands sexual inhibitions from women and children. In consequence of this, Reich says that the patriarchal family is an "ideologyfactory" whose function is to reproduce the prevailing distribution of power, and sexual repression is regarded as one of the most effective weapons for powercontrol. There is no corresponding sociological analysis of sexuality in Freud's texts.

Since Freud means that the sexual drives are the primary factors in man's life and since he means that it is tremendously painful to have to renounce the pleasureprinciple, he also means that society and culture will create deep-going problems for the human being. To be able to manage this brutal encounter with the surrounding world man is forced to repress his sexual drives into the unconscious. This repression results in psychical (sexual) problems like neuroses, phobias, perversions and the like. This repression is founded in the Oedipal situation.

However, Reich's sociological analysises make possible another view on the psychical (sexual) problems. His opinion is that neuroses and perversions are limited to the patriarchal familyformation. If man was allowed to discharge his sexuality in childhood and youth, these problems would disappear. And since Reich does not accept the contradiction between sexuality and culture he says that the sexual discharge on the contrary would create healthy people as well as a democratic society. This liberation comes with the annihilation of the patriarchal family.

Freud defines the essence of the human being in terms of the pleasureprinciple, that is, primarily man seeks pleasure. Reich accepts this definition, but holds that a patriarchal society has transformed this principle to its opposite: people become anxious from too strong pleasure experiences, especially in orgasm. In this connexion he makes a distinction between two qualitatively different kinds of orgasm: one "shallow" and one "profound". He means that the patriarchally dominated

man is incapable of reaching anything but shallow orgasms, which can not satisfy him. The non-neurotic, profound orgasm, which is the only one leading to satisfaction, can only be achieved by that person whose basic social sexuality has not been repressed.

Freud's opinion is that neuroses and perversions are immanent in the culture/nature. Reich's opinion is that neuroses and perversions are social products - and that they are results of the anxiety from the incapacity to reach sexual satisfaction through a profound, completely pleasurable orgasm.

Finally I have also modulated Reich's strong emphasis on sexuality in favor of his existential analyses.

Translated by Ted Schröder

NOTER

DEL I

Fallet Vargmannen

1) Sten Andersson: Freud, Reich och den förtryckta sexualiteten. Verdandi-debatt/Prisma, Lund 1975. Analysen av Lille Hans finns på sidorna 46-64.

2) Sigmund Freud: Analyse der Phobie eines fünfjährigen Knaben (1909). Den svenska översättning jag använt mig av är - Sigmund Freud: Lille Hans. Aldus/Bonniers, Stockholm 1970.

3) "Mitt intryck är att den bild av barnets sexualliv, som framträder vid observationen av lille Hans, mycket väl stämmer överens med den framställning jag skisserat i min sexualteori, baserad på psykoanalytiska undersökningar av vuxna." Sigmund Freud: Lille Hans, s.93.

4) Sigmund Freud: Aus der Geschichte einer infantilen Neurose (1918). Den svenska översättning jag använt mig av är - Sigmund Freud: "Fallet Vargmannen". Vargmannen. Prisma, Hälsingborg 1974. Den svenska utgåvan innehåller, förutom Freuds analys, även bidrag av Vargmannen själv, Ruth Mack Brunswick och Muriel Gardiner.

5) Freud behandlade Vargmannen i två perioder, den andra gången bara under ett par månader. Vargmannen besökte dock Freud då och då under många år. Studien skrevs vintern 1914-15 men publicerades först 1918.

6) Sigmund Freud: "Fallet Vargmannen". Vargmannen, s.147.

7) Vargmannen: "Vargmannens minnen". Vargmannen, s.18.

8) Ibid. s.21.

9) Sigmund Freud: op.cit. s.155.

10) Ibid. s.151.

11) Sigmund Freud: Sexualteori. Aldus/Bonniers, Stockholm 1965, s.83.

12) Sigmund Freud: "Fallet Vargmannen". Vargmannen, s.160.

13) Sigmund Freud: Sexualteori, s.83.

14) Ibid. s.40.

15) Sigmund Freud: Drömtydning. Aldus/Bonniers, Stockholm 1971, s.92.

16) Ibid. s.309.

17) Sigmund Freud: "Fallet Vargmannen". Vargmannen, s.162.

18) Vargmannen: op.cit. s.20.

19) Sigmund Freud: op.cit. s.229.

En omtolkning

1) Sigmund Freud: The Problem of Anxiety. W.W. Norton & Company, New York, s.39. (Första engelska utgåva 1936.)

2) Ibid. s.61.

3) Freud använder även andra förklaringstyper (till exempel ärftliga faktorer och konstitution), men det är de här två som är av intresse för min problemställning.

4) Sigmund Freud: "Fallet Vargmannen". Vargmannen, s.150.

5) Jag har tagit upp den här familjestrukturen även i ett annat arbete - Sten Andersson: "Hemmet och det hemliga". Fjärde Internationalen, nr 1/76.

6) Ammorna lutar sig vilja särställning bland tjänstefolket. Att få en amma till sitt barn kräver ju att det finns tillgång till någon kvinna som nyss fött barn och som dessutom inte får ha någon allvarligare sjukdom. Någon sådan begränsning i tillgången på tjänstefolk fanns inte för de övriga kategorierna. Eftersom amman hade eget hem och barn att sköta, kunde hon som regel inte bo i husbondens hem - som det övriga tjänstefolket gjorde - och om det var lång väg till hennes eget hem, tvingades man utackordera sitt barn till ammans hem. Det senare var fallet i till exempel Gustave Flauberts klassiska och typiska borgerliga roman Madame Bovary. Paret Bovary lämnar bort sitt nyfödda barn till en snickarfru i grannskapet, och går då och då dit och hälsar på. Gustave Flaubert: Madame Bovary. Aldus/Bonniers, Stockholm 1965, exempelvis s.79. - Rent allmänt är skönlitteraturen från denna tid den bästa källan till för-

ståelse av den borgerliga familjestrukturen.

7) Vargmannen: op.cit. s.22.

8) Ibid. s.21.

9) Ibid. s.23.

10) Ibid. s.36.

11) Sigmund Freud: op.cit. s.154.

12) Ibid. s.154.

13) Jag är inte säker på om Gregory Bateson använder begreppet när de dubbla meddelandena kommer från två olika personer eller om han begränsar dess användning till att bara gälla meddelanden från en och samma person. Jag använder emellertid begreppet i båda betydelserna.

14) Hos Jung låter det bland annat så här: "Vi bör nämligen särskilja mellan ett personligt omedvetet och ett o- eller överpersonligt omedvetet. Det senare betecknar vi även såsom det kollektiva omedvetna, just därför att det är löst från det personliga och är helt allmänt." Carl Gustaf Jung: Det omedvetna. Wahlström & Widstrand, Stockholm 1965, s.81.

15) Sigmund Freud: op.cit. s.202.

16) Studien över Lille Hans publicerades första gången 1909. Men då den gavs ut 1923 tillade Freud en not i vilken han förringar ontogenesen, att till exempel konkreta kastrationshot skulle ha någon betydelse för kastrationskomplexets uppkomst. Sigmund Freud: Lille Hans, s.10.

17) Vargmannen: op.cit. s.36.

18) Sigmund Freud: "Fallet Vargmannen". Vargmannen, s.152.

19) Ibid. s.157.

20) Vargmannen: op.cit. s.19.

21) Sigmund Freud: op.cit. s.147.

22) Vargmannen: op.cit. s.37; s.35-36; s.37; s.37; s.56.

23) Ibid. s.37.

24) Ibid. s.36.

25) Sigmund Freud: op.cit. s.193.

26) Vargmannen: op.cit. s.36.

27) Ibid. s.29. Episoden är mycket betecknande enligt Vargmannen.

28) Ibid. s.36.

Slutord

1) Vargmannen hade ständig förstoppning som tvingade honom till lavemang och laxermedel. Den slöja han talar om, "brast bara i det ögonblick när tarminnehållet efter ett lavemang lämnade tarmkanalen". Sigmund Freud: op.cit. s.193.

2) Sigmund Freud: Lille Hans, s.10. Citatet är ett tillägg från 1923.

3) Sigmund Freud: "Fallet Vargmannen". Vargmannen, s.209-210.

4) Det finns ytterst få omtolkningar av Freuds fallstudier. Jag har lyckats vaska fram ungefär en handfull, och av dem är det endast två stycken som i någon väsentlig mening gått utanför Freuds eget grundperspektiv. Den ena är Erich Fromms The Oedipus Complex: Comments on "The Case of Little Hans" (1968) och som alltså är en omtolkning av fallet Lille Hans, en omtolkning som jag också tog upp i min bok om Freud och Reich. Den andra är Morton Schatzmans Soul Murder (1973) och som är en omtolkning av fallet Schreber (Sigmund Freud: Psychoanalytische Bemerkungen über einen autobiographisch beschriebenen Fall von Paranoia (Dementia Paranoides), 1911). Både Fromm och Schatzman betonar de interpersonella aspekterna, föräldrarnas handlingar gentemot barnet, och trots en del skiljaktigheter skulle alltså mina egna omtolkningar gå i linje med denna "tradition". (Jag har använt mig av följande översättningar: Erich Fromm: "Ødipuskomplekset: Kommentarer omkring lille Hans' tilfelle". Om Marx og Freud. Pax Forlag, Trondheim 1972 - Morton Schatzman: Förföljelse i familjen. Tema nova/Rabén & Sjögren, Ystad 1975; den innehåller också Freuds egen studie.)

DEL II

Existens och sexualitet

1) Denna tolkning av Freuds libidobegrepp finns bland annat hos Maurice Merleau-Ponty: Phenomenology of Perception. Routledge & Kegan Paul, London 1962, s.158.

2) Ibid. s.159.

3) Ibid. s.164.

4) Den här typen av existentiella tolkningar har legat till grund för min analys av Max Weber - Sten Andersson: Som Om. Skiss till ett porträtt av Max Weber. Bokförlaget Korpen, Göteborg 1977.

5) Ronald D. Laing: Familjelivet. Pan/Norstedts, Stockholm 1971, s.31.

6) Ibid. s.28.

7) Sigmund Freud: Lille Hans, s.23.

8) Sten Andersson: Orgasmens sociologi. Forskningsrapport nr 33, Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet 1974, s.50.

9) Ronald D. Laing: Det kluvna jaget. Aldus/Bonniers, Stockholm 1968, s.66.

10) Ibid. s.67.

11) Ibid. s.117.

12) Ibid. s.129-130.

13) Ibid. s.126.

14) George H. Mead: The Philosophy of the Present. The Open Court Publishing Company, Chicago 1959, s.194.

15) Friedrich Nietzsche: Ecce Homo. Gyldendal Norsk Forlag, Gjøvik 1970, s.131.

16) Se till exempel Ronald D. Laing: op.cit. s.90-101.

Ett kort tillägg om Wilhelm Reich

1) Ronald D. Laing: Det kluvna jaget, s.40-43.

2) Max Weber: Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus (1904-1905). Jag har behandlat den här skriften i ett annat arbete - Sten Andersson: Som Om. Skiss till ett porträtt av Max Weber, s.155-179.

3) Det finns en mycket intressant analys av förhållandet mellan religion och erotik i Walter Schubarts Religion und Eros (1941). Han kan sägas utvidga Reichs kvalitativa sexualitetsbegrepp till att gälla även på religionens område. Han hävdar bland annat att vår kultur förvandlat den "orgiastiska" religionen till en kylig moral - Walter Schubart: Religion og erotik. P. Haase & Søns Forlag, Köpenhamn 1969, exempelvis s.26.

4) Även om de betonar skilda orgiastiska genombrottsområden, så råder det ett nära släktskap mellan Reichs och Janovs teorier. Och Janov säger det också explicit: "Längre fram kom Reich att binda en stor del av sin teori vid ett exotiskt sexualitetsbegrepp som delvis förstörde hans anseende i den vetenskapliga världens ögon. Men om man bortser från denna sexuella tendens, ser man att Reich står primalteorin nära." Arthur Janov: Primalskriket. Wahlström & Widstrand, Lund 1974, s.216-217. (Naturligtvis är Janovs primalskrik lika - eller lika lite - exotiskt som Reichs "primalorgasm".)

LITTERATUR

ANDERSSON, Sten: Orgasmens sociologi. Forskningsrapport nr 33, Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet 1974.

ANDERSSON, Sten: Freud, Reich och den förtryckta sexualiteten. Verdandidebatt/Prisma, Lund 1975.

ANDERSSON, Sten: "Hemmet och det hemliga". Fjärde Internationalen, nr 1/76.

ANDERSSON, Sten: Som Om. Skiss till ett porträtt av Max Weber. Bokförlaget Korpen, Göteborg 1977.

FLAUBERT, Gustave: Madame Bovary. Aldus/Bonniers, Stockholm 1965.

FREUD, Sigmund: The Problem of Anxiety. W.W. Norton & Company, New York (första engelska utgåva 1936).

FREUD, Sigmund: Sexualteori. Aldus/Bonniers, Stockholm 1965.

FREUD, Sigmund: Lille Hans. Aldus/Bonniers, Stockholm 1970.

FREUD, Sigmund: Drömtydning. Aldus/Bonniers, Stockholm 1971.

FREUD, Sigmund: "Fallet Vargmannen". Vargmannen. Prisma, Hälsingborg 1974.

FROMM, Erich: "Ødipuskomplekset: Kommentarer omkring lille Hans' tilfelle". Om Marx og Freud. Fax Forlag, Trondheim 1972.

JANOV, Arthur: Primalskriket. Wahlström & Widstrand, Lund 1974.

JUNG, Carl Gustaf: Det omedvetna. Wahlström & Widstrand, Stockholm 1965.

LAING, Ronald D.: Det kluvna jaget. Aldus/Bonniers, Stockholm 1968.

LAING, Ronald D.: Familjelivet. Pan/Norstedts, Stockholm 1971.

MEAD, George H.: The Philosophy of the Present. The Open Court Publishing Company, Chicago 1959.

MERLEAU-PONTY, Maurice: Phenomenology of Perception. Routledge & Kegan Paul, London 1962.

NIETZSCHE, Friedrich: Ecce Homo. Gyldendal Norsk Forlag, Gjøvik 1970.

SCHATZMAN, Morton: Förföljelse i familjen. Tema nova/Rabén & Sjögren, Ystad 1975.

SCHUBART, Walter: Religion og erotik. P. Haase & Søns Forlag, Köpenhamn 1969.

VARGMANNEN: "Vargmannens minnen". Vargmannen. Prisma, Hälsingborg 1974.

Forskningsrapportserien vid Sociologiska institutionen, Göteborgs Universitet, omfattar rapporter, artiklar och uppsatser, utarbetade av forskare, lärare och elever vid institutionen. Serien står öppen för alla skrifter, som kan ses som informativa och stimulerande för en sociologiskt intresserad läsekrets.

Urval av manuskript för publicering görs av en redaktionskommitté, som avser att låta verksamheten återspegla den mångfald av intresseområden som finns representerade på institutionen, och som kan stimulera till debatt. Innehållet i varje publikation uttrycker dess författares intresseriktning och värderingar, snarare än institutionens.

Rapporter kan köpas på Sociologiska institutionens bibliotek eller beställas per telefon.

Redaktör för Forskningsrapportserien: Birgitta Alstad
Ingrid Peterson

Adress: Göteborgs Universitet, Sociologiska institutionen,
Karl Johansgatan 27 A-B, 414 59 Göteborg

Telefon: Biblioteket: 124850 ankn. 20
Redaktör: 124850 ankn 11